

ੴ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
Ik oāṅkār sat̤ nām kartā purakh̄ nirbh̄ao nirvair akāl mūrati ajūnī saibhaṅ gur parsād̄.

ੴ

THE SIKH BULLETIN

www.sikhbulletin.com

editor@sikhbulletin.com

Volume 27 Number 4

Published by: Hardev Singh Shergill

15718 Creek Hills Rd, El Cajon, CA 92021 USA Tel: (760) 295-0073

In This Issue / ਤਤਕਰਾ

Editorial.....1

Shabd Vichar ਕੁੰਗੂ ਕੀ ਕਾਂਇਆ Kungu Kee Ka(n)ya
Karminder Singh PhD 4

System Of Referencing Bani From The Sacred
Scripture. Prof Devinder Singh PhD.....8

An Individual Possessing Divine Virtues
Stands Out Without Needing To Seek
Attention. Harmanpreet Singh Minhas.....14

Gurbani Verse Analysis ਜਿਸ ਕਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ
ਸਭੁ ਤਿਸ ਕਾ Jis Ka Tan Man Dhan Sabh Tis Ka
Karminder Singh PhD 17

Sakhi Analysis. Baba Mohan And Banni
Pothis. Karminder Singh PhD 18

ਜਵਾਨੀ, ਬੁਢਾਪਾ, ਮੌਤ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਗੁਣ (ਸੇਖ ਫਰੀਦ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤ, ਭਾਗ- 1)
ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਨੇਡਾ 21

ਕੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤਕ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ?
ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਉਣਵਾਲਾ 27

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ। ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 30

ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਾਸ਼ਾ। ਡਾ: ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ 32

BOOK REVIEW. Prof Hardev Singh Virk,
Guru Nanak & The Sikh Religion. 33

BOOK REVIEW. Prof Harbans Lal & Dr.
Devinder Pal Singh, Exploring Sikhism: Faith,
Values, and Heritage 36

Note to Contributors 39

www.sikhbulletin.com

www.sikhivicharforum.org

Editor in Chief: Karminder Singh
Dhillon, PhD (Boston), Malaysia

Punjabi Editor: Gyani Jarnail Singh
Arshi (Malaysia)

Editors: Moninder Singh (Canada),
Harpreet Kaur (New Zealand)

Technical Lead: Amrinder Singh
Sandhu (USA)

Editorial

A Jathedar Pulls Off A Political Coup

Imagine this scenario. A Judge summons the leadership of a powerful political party; declares the party leader guilty of misconduct; pronounces humiliating "punishment" for other leaders of the party for one decade of "sins" conducted by the party: thus, effectively decimating the party; appoints a hand-picked committee to reorganize the party, undertake a membership drive and hold elections for the post of party president and office bearers within six months; and orders all breakaway factions to dissolve. The Judge then signs up as the first member in the membership drive, joins hands with the breakaway factions and becomes the President of the "re-organized" party.

One would be hard pressed to find such a judge, even in countries run by tin-pot despots and third-rate dictators.

Yet, the above is the narrative of the Akal Takhat (AT), Jathedar Giani Harpreet Singh and the Shiromani Akal Dal (SAD). The AT had, on December 2, 2024, pronounced SAD leader Sukhbir Singh Badal 'tankhaiya' (guilty of religious misconduct) and punished several leaders of SAD for the "sins" of the party and its government in Punjab from 2007 to 2017. The AT also appointed a seven-member committee, which was given a mandate to supervise the reorganization of the SAD, undertake a membership drive and hold elections for the post of party president and office bearers within six months. This AT-appointed committee started its membership drive in March 2025. This committee went on to hold a delegate session of the breakaway groups of the SAD at Gurdwara Burj Akali Phoola Singh in Amritsar on August 11, 2025.

Giani Harpreet Singh, a one-time acting Jathedar of AT and former Jathedar of the Takht Sri Damdama Sahib (he was fired from both positions by the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC) in June 2023 and February 2025 respectively), was elected as the president of the breakaway faction of the Shiromani Akali Dal (SAD).

After assuming the new role, Giani Harpreet Singh announced that the party would retain the name Shiromani Akali Dal and would soon begin the process of claiming the SAD office and election symbol. He also said that the next party meeting will be held at Teja Singh Samundari Hall, located within the SGPC Complex.

The SGPC had refused the use of its Complex to the breakaway faction to hold its elections.

Giani Harpreet Singh further announced the setting up of a Panthic Council that would be the “religious wing” of the “New Akali Dal.” The relationship between the two would not be unlike that between the SAD and SGPC.

What Giani Harpreet Singh has achieved is a neat, precise and surgical coup. What is impressive in the political sense, and deplorable in the religious and moral sense is that he conducted this coup while riding on the platform of the AT. Even then, his weaponization of the AT may not be that appalling given that the institution of AT – having zero foundations both in Gurbani and in all classical historical literature – has always been an instrument for use by one faction, party, group or another. The very origins of AT by Nirmla Gurmukh Singh attest to such a situation. The SAD – which is at the receiving end of AT shenanigans this time around – has itself used the AT extensively during its political reign in Punjab.

Giani Harpreet Singh’s machinations that culminated in the SAD coup need mention – even if only to underline the brutal passion that he displayed in the outcomes. On the 2nd of December 2024 massacre of the SAD at the hands of the AT, Giani Raghbir Singh was the one who was leading as AT Jathedar. Giani Harpreet Singh attended the meeting as Jathedar of Damdama Sahib. Yet, the one who led the proceedings on that day – from being the stage manager and the one who announced the *Tankhah* (punishment) to Akali leaders was Giani Harpreet Singh. A video clip of him having a brawl with SAD leader Virsa Singh Valtoha during the 2nd of December proceedings sheds light on the very caustic role played by the Jathedar in the prosecution that led to the punishments of SAD leaders. In Harpreet Singh’s victory speech after his election of president, he revealed that he himself has written all orders to summon the Akali leaders at on 2nd December 2024 to give them punishments.

The SAD (Badal) was not just quick to pounce on Giani Harpreet Singh’s machinations that culminated in his presidency of the breakaway faction, but accurate in its criticism. Sukhbir Singh Badal, who returned to helm the SAD with his unanimous election as president on April 12, 2025, said Giani Harpreet Singh defied the Hukamnama of December 2, 2024, which specifically ordered against setting up of breakaway factions to weaken the party. SAD leader Arshdeep Singh Kaler provided a fitting analogy of a judge adjudicating a case between two parties in which he had a direct interest in the spoils of the outcome.

THE WINNERS, LOSERS AND THE BEHIND THE SCENES DIRECTORS

When the events of December 2nd were made public, a good number of Sikh commentators viewed it as a dream come true for the “autonomy” of the AT. They argued that the underlying lesson of that day was that the master manipulators of AT, namely the Badal dominated SAD, were finally being brought to justice. For once, the political servant that was the AT was going to hold its political master that was the SAD to account. Many Sikhs argued that the “panthic interests” that the Badal led SAD had trampled upon for decades that it was in power, and the “*maan-maryada* of AT” that the Badals had trodden upon and driven into dirt for decades were both finally restored on December 2nd.

For a while, even the Jathedars of AT appeared to be reveling and basking in their new-found “power and authority” - issuing bold statements that reflected their lofty assessment about themselves.

The events from December 2nd, 2024, till August 11th, which culminated in Giani Harpreet Singh’s election as president of the breakaway faction shed light on three things. First that the notion that the AT had “finally found its rightful authority” was merely a mirage. Second, that the AT had, once again, been weaponized by nefarious forces whose ultimate goal is to take over the next government of Punjab by dividing and weakening the only party of the Sikhs that has any real prospect of ruling Punjab come February 2027.

BJP AND THE POLITICS OF DIVIDE AND TAKE OVER.

The BJP has proven its ability of taking power in some states by dividing the main political party, setting up breakaway factions, and then absorbing the breakaway faction to win elections. Such a model was deployed in Haryana and Uttar Pradesh. The same strategy of dividing the SAD, supporting the establishment of the "New Akali Dal" of Giani Harpreet Singh and then absorbing some or all the breakaway factions will enable the BJP to launch an onslaught in the 2027 Punjab elections. The BJP can be expected to take power if the strategy works.

Sukhbir Singh Badal subscribes to such a conspiratorial strategy. In a statement to *The Tribune*, he alleged that the "central agencies were trying to weaken the SAD" by propping up "parallel" Akali Dal headed by Giani Harpreet Singh.

So, yes, Jathedar Harpreet Singh has pulled off a coup. But the success of the coup speaks less of the Giani's competence and a lot more of the BJP's far-reaching prowess, long tentacles and political aspirations for the takeover of Punjab in 2027.

Accordingly, then, there is speculation that that "New Akali Dal" party is the brainchild of BJP. This speculation is fueled by video-recorded admissions by Giani Harpreet Singh that he has been in regular contact with BJP Home Minister Amit Shah and other Delhi BJP leaders. In a video that was recorded after his election as president, Giani Harpreet Singh says that Amit Shah had come to meet him at AT when he was Jathedar. Reports that were published when the meeting had taken place described the meeting as "private" and neither party offered any details of what transpired. In this same video, Giani Harpreet Singh disclosed that he has been having regular phone calls with Amit Shah.

Giani Harpreet Singh has also met, in the last few months, with the state leaders of Patna and Maharashtra. He has also attended a BJP meeting in Delhi where RSS leaders were present. The BJP also appears to be working closely with Sant Smaj head, Harnam Singh Dhumma and has had contact with at least 2 committee members out of five which were appointed to reconstitute the SAD.

The BJP leader who is in charge of Punjab state is Gajendra Singh Shekhawat, a central minister and a senior leader from Gujarat. Shekhawat is known for his skills in roping in leaders of other parties to help achieve the power strategies of the BJP.

All of the above machinations of the BJP can be viewed as legitimate political maneuverings that are in line with the objectives of just about any political party – gain enough power to form the next government. The BJP's maneuverings with the SAD and its breakaway factions, with *Taksals*, *Deras* and *Babas* of Punjab are thus nothing out of the ordinary.

What is, however, deeply troubling and concerning to the Sikhs in the religious sense is the complicity of Giani Harpreet Singh in his capacity, first as Acting Jathedar of AT and then as Jathedar of Takht Sri Damdama Sahib. In the event BJP does take control of Punjab in 2027 with the help of the "New Akali Dal" Giani Harpreet Singh will be rewarded with sufficient power that he can wield to exert influence of his political masters on AT and the SGPC. Sikhs have seen how BJP nominees have been used to bring Takhts Patna Sahib and Hazur Sahib; as well as Delhi Gurdwaras under BJP control. What, if anything, will prevent the same from happening to AT and the other two Takhts within Punjab?

THE ILLEGALITY OF GIANI HARPREET SINGH'S BJP BACKED COUP

Giani Harpreet Singh claims to be legitimate head of SAD. The truth of the matter is that the SAD is a duly registered political party with the Election Commission of India. It has an elected committee, possesses a duly registered party symbol, is supported by subscription paying members, operates from its legally registered office, and is governed by its legally valid constitution.

The Giani Harpreet Singh Dal still has no written constitution. He has enrolled members who came on board without paying any fee, which is not lawful. The Society Registration Act/Firms Registration Act of India says that

a committee of at least seven members has to be formed first. A draft memorandum of Association and Constitution is the task of this committee. Obtaining a Certificate of Registration certificate is the next order of business. With this Certificate, the party qualifies for a PAN Card that allows it to open bank accounts. The enrollment of members with required amount of fee, which has to be deposited in the bank account comes only after the bank accounts are operational. Giani Harpreet Singh and his gang have followed none of these steps.

It is difficult to fathom that a holder of a PhD degree that Giani Harpreet Singh claims he is, does not understand that there cannot be two political parties with same name. The only possible explanation is that he is merely being used by anti-SAD elements in the form of BJP operatives and disgruntled former anti-Badal SAD members such as Bibi Jagir Kaur etc. in the hope that Giani Harpreet Singh's religious credentials as a former Jathedar would somehow make the illegal into legal, the immoral into moral, and the impossible into the possible.

THE WINNERS AND LOSERS OF IT ALL.

Who won in this BJP fueled ridiculous coup, AT led religious shenanigan and SAD Rebel led takeover of their *own* party is akin to asking who won in the last round of Punjab floods.

Takhats Hazur Sahib and Patna Sahib are under the control of RSS and or BJP. Virtually all Delhi Gurdwaras are standing with the BJP and many of their committee members stood on BJP ticket in recent Delhi elections. It is thus natural that the BJP is now eyeing Punjab. With their alliance between the Badal led SAD in

tethers, Giani Harpreet Singh as the *Ali Baba* of the 40 Rebels is their bet. It's a bet that relies on the assumption that the people of Punjab are sufficiently stupid to fall prey to and fall behind Giani Harpreet Singh's religious credentials as a former Jathedar of the AT.

Sikhs at large are losers because Giani Harpreet Singh and his gang of disgruntled former SAD politicians have proven, yet again, that Sikh religious and political leadership and the *panthik* institutions controlled by them are self-serving, do not have *panthik* interests at heart, are largely dysfunctional and subject to manipulation.

Karminder Singh PhD
Editor-in-Chief.

The OLD SAD and the NEW SAD. Old wine in an old bottle, but with a new cork?

ਕੁੰਗੂ ਕੀ ਕਾਂਇਆ ਰਤਨਾ ਕੀ ਲਲਿਤਾ

*Kungu Kee Ka(n)ya Ratna Kee Lalta**Karminder Singh, PhD (Boston)**dhillon99@gmail.com*

This *shabd* is composed by Guru Nanak and recorded on page 17 of the Sri Guru Granth Sahib ji (SGGS). It is the eighth *shabd* of SriRag – the first rag of the SGGS.

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲੁ ੧ || *Sri Rag Mehla 1*

Sri Rag First Mehl.

ਕੁੰਗੂ ਕੀ ਕਾਂਇਆ ਰਤਨਾ ਕੀ ਲਲਿਤਾ ਅਗਰਿ ਵਾਸੁ ਤਨਿ ਸਾਸੁ || *Kungu Kee Ka(n)ya Ratna Kee Lalta Agar Vas Tan Sas.*

Kungu – Saffron. **Kee** – Of. **Ka(n)ya** – Lit. Physical body, physique. **Kungu Kee Ka(n)ya** – Idio. Healthy physique.
Ratna – Jewel studded. **Lalta** – Beauty, attraction. **Ratna Kee Lalta** – Idio. Beautiful, attractive. **Agar** – Sandalwood. **Vas** – Fragrance. **Tan** – Lit. Body. Sp. Senses. **Sas** – Lit. Breaths. Metaph. Life. **Agar Vas** – Idio. Invaluable, priceless, precious, treasurable.

Life Within An Attractive And Healthy Physique Adorned With Precious Senses;

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਮੁਖਿ ਟਿਕਾ ਤਿਤੁ ਘਟਿ ਮਤਿ ਵਿਗਾਸੁ || *Atthsatth Teerath Ka Mukh Tika Tet Ghat Mat Vigas.*

Atthsatth – Lit. Sixty-eight. **Teerath** – Places of Snatan pilgrimage. **Ka** – Of. **Mukh** – Lit. Forehead. **Tika** – Anointed. **Mukh Tika** – Anointed publicly. **Ka Mukh Tika** – Idio. Publicly acclaimed religiosity. **Tet** – Which, that. **Ghat** – Within. **Mat** – Mind. **Vigas** – Joyous.

And A Life Of Publicly Acclaimed Religiosity Is One That Brings Joy Within The Mind.

ਓਤੁ ਮਤੀ ਸਾਲਾਹਣਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਗੁਣਤਾਸੁ || ੧ || *Oat Matee Salahna Sach Nam Gunntaas.*

Oat – Such. **Matee** – Mind. **Salahna** – Lit. Praise. Sp. Inculcate, internalize. **Sach** - Origin Sanskrit Satya, in Perpetual Existence, the Creator; the Creator who is in permanent existence. **Nam** – Divine virtues. **Gunntaas** – Lit. Mine of virtues, store house of virtues.

Such A Mind Should Internalise The Creator And Become A Store House Of Divine Virtues.

ਬਾਬਾ ਹੋਰ ਮਤਿ ਹੋਰ ਹੋਰ || *Baba Hor Mat Hor Hor.***Baba** – Mind. **Hor** – Other, something else. **Mat** – Mind. **Hor** – Strange, strangeness, odd.

But O Mind, You Have Adopted Some Other Strangeness Of;

ਜੇ ਸਉ ਵੇਰ ਕਮਾਈਐ ਕੁੜੈ ਕੁੜਾ ਜੇਰੁ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ Jay Sao Vayr Kmayeaiy Koorraiyy Koorra Jor. Rahao.

Jay – If. **Sao Vayr** – Lit. One hundred times. Metap. Repeatedly. - **Kmayeaiy** – Lit. Earn. Metap. Perform deeds. **Koorraiyy, Koorra** - Lit. Fakery. Sp. Absence of Godliness, devoid of divinity. Sp. Non realized state of the Creator within. **Jor** – Force, influence, effect, sway, lead to.

Repeatedly Performing Deeds That Are Devoid Of Divinity And Have Led to My Non-Realized State Of The Creator Within.

ਪੂਜ ਲਗੈ ਪੀਰੁ ਆਖੀਐ ਸਭੁ ਮਿਲੈ ਸੰਸਾਰੁ ॥ Pooj Lgaiy Peer Akiyaiy Sabh Milaiy Sansar.

Pooj Lgaiy –Lit. Get worshipped, revered. **Peer** – Religious leader, sage. **Akiyaiy** – Labelled, acclaimed. **Sabh** – All, whole, entire. **Milaiy** – Meet, greet, welcome. **Sansar** – World.

Revered, Celebrated As An Acclaimed Sage And Welcomed By The Entire World.

ਨਾਉ ਸਦਾਏ ਆਪਣਾ ਹੋਵੈ ਸਿਧੁ ਸੁਮਾਰੁ ॥ Nao Sdaye Aapnna Hovaiy Sidh Sumar.

Nao – Name. **Sdaye** – Call, refer to, claim. **Aapnna** – Of the self. **Hovaiy** – Become, as a. **Sidh** – A Jogi who has attained an “exalted level” through specified Sadhna practice. **Sumar** – Collection, group.

And Laying Claim To Exalted Religiosity Within One’s Group.

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨ ਪਵੈ ਸਭਾ ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ ॥ ੨ ॥ Ja Pat Laykhaiy Na Pvaiy Sbha Pooj Khuar.

Ja – Such. **Pat** – Dignity, reverence, acclaim. **Laykhaiy** – Account. **Na** – Negative. **Pvaiy** – Received. **Sbha** – All, entirety. **Pooj** – Worship, adulation. **Khuar** – Fruitless, worthless.

Such Reverberance Accounts To Nothing Because All Such Adulation Is Worthless.

ਜਿਨ ਕਉ ਸਤਿਗੁਰਿ ਥਾਪਿਆ ਤਿਨ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥ Jin Kao Satgur Thapeya Tin Meyt Na Skaiky Koye.

Jin Kao – Those which, those who. Sp. Moments of my life within which. **Satgur** - Sat + Gur, Creator connecting Guru. **Thapeya** – Lit. Established. Sp. Inculcated within, internalized. **Tin** – Those. **Meyt** – End, terminate. Metap. **Na Skaiky** – Cannot. **Meyt Na Skaiky** – Idio. Cannot be taken away. **Koye** – Anyone, anytime, ever.

Moments Of My Life Within Which I Internalized The Creator Connecting Guru Are Moments That Cannot Be Taken Away Ever.

ਓਨਾ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਨਾਮੇ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥ Ona Ander Nam Nedhan Hai Namu Pargatt Hoey.

Ona – Them. **Ander** – Within. **Nam** – Divine virtues. **Nedhan** – Wealth, treasure, treasure trove. **Hai** – Is. **Namu** – Only divine virtues. **Pargatt** – Visible, evident. **Hoey** – Become.

Because Within Those Moments Is Internalized The Treasure Trove Of Divine Virtues; Wherein Only Divine Virtues Become Evident In My Life.

ਨਾਉ ਪੂਜੀਐ ਨਾਉ ਮੰਨੀਐ ਅਖੰਡੁ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸੋਇ ॥ ੩ ॥ Nao Poojeiy Nao Maneiy Akhand Sda Sach Soey.

Nao – Divine virtues. **Poojeiy** – Worship, adulate, revere. **Maneiy** – Lit. Believe, accept. Sp. Become. **Akhand** – Endless, infinite. **Sda** – Forever. perpetual. **Sach** – Origin Sanskrit Satya, in Perpetual Existence, the Creator; the Creator who is in permanent existence. **Soey** – Is.

I Revere Divine Virtues To Become The Virtues Of The Creator Who Is Infinite And Perpetual.

ਖੇਹੁ ਖੇਹ ਰਲਾਈਐ ਤਾ ਜੀਉ ਕੇਹਾ ਹੋਇ ॥ Khehu Kheh Rlayiy Ta Jeeo Keyha Hoey.

Khehu – Within ash. **Kheh** – Ash. **Rlayiy** – Combine, mix. **Khehu Kheh Rlayiy** – Idio. Become worthless. **Ta** – When. **Jeeo** – Life. **Keyha** – What. **Hoey** – Is, will become.

What Will Become of Life When The Worthy Physique, Cherished Speech Ability, and Treasurable Senses Are Become Worthless.

ਜਲੀਆ ਸਭਿ ਸਿਆਣਪਾ ਉਠੀ ਚਲਿਆ ਰੋਇ ॥ Jlia(n) Sabh Siannpa(n) Uthee(n) Chalia Roye.

Jlia(n) – Lit. Burn. Metaph. Destruct, discard. **Sabh** – All. **Siannpa(n)** – Cunning, shrewdness. **Uthee(n)** – Awaken. **Chalia** – Proceed on a journey. **Roye** – Lit. Cry, weep, sorrow.

Discard All Cunning O Mind; Awaken, Lest The Journey of Life Turns Sorrowful.

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਵਿਸਾਰਿਐ ਦਰਿ ਗਇਆ ਕਿਆ ਹੋਇ ॥ ੪ ॥ ੮ ॥ Nanak Nam Visareiy Dar Gya(n) Kya Hoey.

Nam – Divine virtues. **Visareiy** – Discarded. **Dar** – From Dargah. Lit. Court. Sp. Conscience within. **Gya(n)** – Go. **Dar Gya(n)** – Go before the conscience within. **Kya Hoey** – What will it be, how will it be.

Nanak, In The Sorrow of Having Discarded Divine Virtues How Will I Go Before My Conscience Within?

<p>ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਦੱਸੋ। ਚੌਪਹਿਰਾ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼।</p> <p>Imaginary Baba Deep Singh</p> <p>SACH DI KHOJ with BALDEV SINGH - MA</p> <p>41:04</p>	 	<p>EDITOR'S PICK</p> <p><i>Explore the truth of Baba Deep Singh</i></p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=RKSz2Ua4QCU</p>
---	---	---

SYSTEM OF REFERENCING BANI FROM THE SACRED SCRIPTURE OF THE SIKHS

Prof. Devinder Singh Chahal, PhD

Institute for Understanding Sikhism

4418 Rue Martin-Plouffe, Laval, Quebec, Canada H7W 5L9

Email: sikhism@iuscanada.com

ABSTRACT. It has been noticed that many Sikh researchers are using different systems of referencing Bani from the Sacred Scripture of the Sikhs in their general and research papers. Therefore, Chahal (1999) developed a referencing system for *Understanding Sikhism: The Research Journal*. The Institute for Understanding Sikhism has been using this system of referencing Bani in their research papers in the *Understanding Sikhism: The Research Journal* and in other journals since 1999. Although some Sikh researchers have adopted our “System of Referencing Bani from the Sacred Scripture of the Sikhs,” developed in 1999, many Sikh and non-Sikh researchers still use different referencing systems. This paper modifies the previous system of referencing Bani by Chahal (1999) to develop a systematic and standardized method of referencing Bani for papers for *The Sikh Review* and other journals.

INTRODUCTION. It is a matter of great concern that there is no standardized system of referencing Bani from the Granth, the Sikh Sacred Scripture of the Sikhs, in research papers and popular articles. The Granth is the only source authenticated by Guru Arjun and Guru Gobind Singh in 1604 and 1705, respectively, and it is used to preach the philosophy enshrined in it. Since it is central to the construction of Sikhism, it is imperative to standardize the system for referencing the Bani from this Granth. Chahal suggested a suitable title for the Granth and the system of referencing Bani in 1996. This is an improved and modified system of referencing Bani, which is based on the previously suggested version of Chahal (1999), agreed upon by most of the reviewers after discussing the subject extensively with them through postal, electronic mail, and telephone calls.

TITLE OF THE GRANTH, THE SACRED SCRIPTURE OF THE SIKHS. It is unclear from a review of the history about the original title assigned to the Granth, *Sacred Scripture of the Sikhs*, by Guru Arjun at the time of its compilation (Kohli, 1991) (Harbhajan Singh, 1991) (J. (Bhai) Singh, 1968) (P. Singh, 1992) (S. Singh, 1987). J. (Bhai) Singh (1968) reported a letter of Bhai Kahn Singh in which Bhai Kahn Singh showed that two titles, ‘*Pothi*’ (book, Granth) and ‘*Guru Baba*’ (Guru Father), were used at the end of the Table of Contents of the *Kartarpuri Bir*. The exact wordings reported by Bhai Kahn Singh are as follows: ਸੰਮਤ 1661 ਮੀਤੀ ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ 1 ਪੇਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ ॥ ਸਾਰੇ ਪਤਰੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ 974. (Samat 1661 dated *Badhon* 1 of the second half, writing of *Pothi* was achieved. Total folios of *Guru Baba* are 974). Nevertheless, Bhai Jodh Singh has given an entirely different version of this, which is as follows: ਸੰਮਤ 1661 ਮੀਤੀ ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ ਇਕਮ 1 ਪੇਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁਚੇ ॥ (Samat 1661 dated *Badhon* first 1 of the second half, writing of *Pothi* achieved). These words were at the beginning of the Table of Contents. Moreover, Bhai Jodh Singh categorically refuted the statement of Bhai Kahn Singh that “Total folios of *Guru Baba* are 974” by stating that these words were not found written in the Table of Contents or anywhere else in the whole of *Kartarpuri Bir*.

Without further discussion, there were originally two titles, e. g., *Pothi* and *Guru Baba*, of the Granth in its Table of Contents. The title ‘*Pothi*’ has also been used by Guru Arjun (ਪੇਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਬਾਨੁ ॥ (*Pothi parmesar kã thān*.) AGGS, M. 5, p. 1226). Almost all scholars agree that ‘*Pothi*’ in this verse means the Sacred Book/Guru Granth. Prof. S. Singh (1987) used the title ‘*Aad Bir*’ for the original Granth in his book, *Aad Bir Barae*. Therefore, it appears that all the titles assigned to the Granth are the work of different scholars. The most prevalent titles in the literature are: 1. *Adi Granth*, 2. *Adi Guru Granth*, 3. *Adi Guru Granth Sahib*, 4. *Guru Granth*, 5. *Guru Granth Sahib*, 6. *Sri Guru Granth*, and 7. *Sri Guru Granth Sahib Ji*, etc. It is worth noting that scholars use at least seven

types of titles. Nevertheless, none of these titles was assigned by any Sikh Guru. Therefore, it necessitated finding a standardized title for the Granth.

However, the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC), Amritsar, has assigned the following title to the Sacred Scriptures of the Sikhs printed by them: ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ *Aad Sri Guru Granth Sahib Ji*. It is very strange that when searching the Internet and using AI (Artificial Intelligence), no Entry shows the complete title as above. Most of them reported either without ਆਦਿ (Aad) as ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (Sri Guru Granth Sahib Ji) or without ਆਦਿ (Aad) and ਜੀ (Ji) as ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (Sri Guru Granth Sahib abbreviated as - SGGS).

Use of 'Sri' (ਸ੍ਰੀ). The adjective 'Sri' (ਸ੍ਰੀ) is the most recent addition to the title. In fact, 'Sri' has been added before almost everything and every word connected with the Sikhs and their Gurus. It has been added to the title by many writers out of devotion. For example, *Sri Guru Granth Sahib Darpan* by S. Singh (1972); *Sri Guru Granth Sahib* (English Version) by G. Singh (1987); *Sri Guru Granth Sahib* (English version) by Talib (1988), *Sri Guru Granth Sahib* (English & Punjabi Translation) by M. Singh (1981), etc. Similarly, the Granth published by the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC), Amritsar has added 'Sri' before Guru and 'Ji' after Sahib in its title as *Aad Sri Guru Granth Sahib Ji*. (Anonymous, 1983)

The adjective, 'Sri' (ਸ੍ਰੀ) used with Guru is redundant as it is a very commonly used title to address even an ordinary man in India as Mr. is used in the Western world. Mehboob (1986) used the title '*Guru Granth Sahib*' without 'Sri' throughout his book, *Sehjae Rachio Khalsa*. Kohli (1991) did not use 'Sri' in the title of his book, *Sikhism and Guru Granth Sahib*. T. Singh (n.d.) did not use 'Sri' for the title of his book, *Guru Granth Ratnavali*, published by the Punjabi University, Patiala. Although G. Singh (1987) used 'Sri' for the title of his four volumes of *Sri Guru Granth Sahib*, he used *Guru Granth Sahib* without 'Sri' at the bottom of every alternate page in all four volumes. It becomes evident that 'Sri' is not necessary in the title for some scholars.

Let us discuss the title "*Aad Sri Guru Granth Sahib Ji*," assigned to the Granth and published by the SGPC, Amritsar. Considering the above discussion, the adjective 'Sri' before 'Guru' is redundant because there is already an adjective 'Aad' before 'Guru'. Similarly, the suffix 'Ji' is redundant after 'Sahib,' which is also a suffix. Therefore, logically, the most appropriate title of the Granth should be "*Aad Guru Granth Sahib*," without the superfluous adjective/prefix 'Sri' and suffix 'Ji.'

Use of 'Aad' (ਆਦਿ). Some scholars argue that the adjective 'Aad' is used only for the first Granth initially compiled by Guru Arjun. This fallacy probably started when S. Singh (1987) entitled the Granth, compiled by Guru Arjun as '*Aad Bir*' in his book, "*Aad Bir Barae*". Therefore, some scholars are of the view that the first Granth, compiled by Guru Arjun, is the '*Aad Granth*', and when Guru Gobind Singh added the Bani of Guru Teg Bahadur and bestowed 'Guru-ship' on it, then it was entitled as '*Guru Granth*.' Since then, many scholars have erroneously understood that the word 'Aad' stands for 'first'.

Meanings of 'Aad' (ਆਦਿ) in SGGS Gurmukhi/Hindi to Punjabi-English/Hindi Dictionary are:

ਆਦਿ (Aad(i)). 1. ਮੁੱਢਲਾ, ਸਭ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੋ ਆਦਿ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। 2. ਮੁੱਢ ਵਿਚ। 3. ਪੁਰ ਤੋਂ, ਮੁੱਢ ਤੋਂ। 4. ਆਦਿਕ। 5. ਮੁੱਢ ('ਮਹਾਨਕੋਸ਼' ਇਥੇ ਆਦਿ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਬ੍ਰਹਮ', 'ਕਰਤਾਰ' ਕਰਦੇ ਹਨ।)। 6. ਪ੍ਰਭੂ, ਬ੍ਰਹਮ (ਭਾਵ), ('ਦਰਪਣ' ਦੂਜੇ ਆਦਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਆਦਿਕ' ਕਰਦਾ ਹੈ; 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' 'ਮੁਢਲੇ')। English: 1. primal, primeval. 2. in the beginning of ages. 3. right from the beginning. 4. etc. 5. origin, beginning, source; Supreme Lord. 6. Supreme Lord, God; etc.

The other meanings of 'Aad' are available in Bhai Kahn Singh's Mahan Kosh (K. Singh, 1981). There are two types of 'Aad': One without '*Sihari*' to '*Dadda*' (ਆਦ) and the other with '*Sihari*' (ਆਦਿ). The first 'Aad' (ਆਦ) means the first, beginning, etc. In Gurbani the second 'Aad' (ਆਦਿ) holds distinct and profound meanings compared to the first 'Aad' (ਆਦ). For example, the ਆਦਿ means Kartar (God) as in: ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰ ਕਬੀਅਲੇ? in Sidh Gost. The ਆਦਿ in: ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗ ਜੁਗ ਏਕੋ ਵੇਸੁ || at the end of the Jap verse # 28, 29, 30, and 31,

is interpreted as: The God (ਆਦਿ) is pure, sans beginning, indestructible and remains 'as is' (ਆਦਿ) throughout the Ages.

Therefore, adding the adjective 'ਆਦਿ' (Aad) in the title of the Granth means primal, primeval, at the beginning of ages, and right from the beginning. Consequently, there is no chance for any other Granth to take its place in the future, and it will remain primal forever. Under these circumstances, when the Bani of the Guru Teg Bahadur was added by Guru Gobind Singh in that Granth, even then, it remained the 'ਆਦਿ' (Aad).'

Pronunciation of Aad (ਆਦਿ). In almost all works in English, including the *Encyclopaedia of Sikhism*, the 'Aad' in the title of the Granth is spelled as 'Adi' because 'sihari' of Punjabi is translated as 'I' in English. (Harbans Singh, 1992) On the other hand, when it is 'bihari' it is also translated as 'I' in English. Here, 'ਆਦਿ' is spelled as 'Aad' without 'I' according to its pronunciation in Punjabi. The suggestive words in the Granth having *sihari* with the last letter as in ਆਦਿ are not spelled with 'I' at the end, e.g., in Jap: ਇਕਿ, *ik* and ਹੁਕਮਿ, *hukm* in verse 2, ਕਥਿ, *Kath* in verse 3, ਗੁਰਮੁਖਿ, *Gurmukh* in verse 5, ਸੁਰਤਿ, ਮਤਿ, ਮਨਿ, ਬਲਿ, ਸੁਦਿ, *surt, mat, man, bal, and sud* in verse 36; ਮਨਿ, *mann* on page 186; ਇਕਿ, *ik*, and ਕਰਿ, *kar* on page 566; ਹਰਿ, *har*, ਸਬਦਿ, *sabd*, ਸਹਜਿ, *sehj*, ਘਟਿ, *ghat*, ਗੁਰਮੁਖਿ, *Gurmukh* on page 775 of the AGGS.

Considering the above discussion, the Granth should be addressed as the 'Aad Guru Granth Sahib' and 'Sri' and 'Ji' being redundant, should be eliminated from the title. Therefore, it is suggested to the SGPC to modify the title to 'Aad Guru Granth Sahib' in future publications of the Granth so that scholars are consistent in using its right title, Aad Guru Granth Sahib, for the Granth. It should be abbreviated as AGGS. The elimination of 'Sri' and 'Ji' from the title should not be a problem for the SGPC and any devout Sikh because 'Sri' and 'Ji' were not used for its title when Guru Arjun compiled the Granth. He named it ਪੋਥੀ (*Pothi*) without the use of 'Sri' and 'Ji' in the Table of Contents of the Granth compiled by him. In the Gurbani the Granth is also named as '*Pothi*' without 'Sri' and 'Ji' by Guru Arjun (ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ || (*Pothi Parmesar ka Thaan*) AGGS, M. 5, p. 1226).

SYSTEM FOR REFERENCING BANI. The system of referencing Bani varies tremendously from one author to another. Some vary so much that even the same author uses different systems of referencing Bani in the same book or in the same paper. This variability of referencing Bani is familiar to almost all the authors. Let us examine a book entitled *An Introduction to Sri Guru Granth Sahib*, by Talib (1991), a famous scholar, published by the Punjabi University, Patiala, in 1991 as an example in which the author used at least four different systems for referencing Bani from the Sacred Granth of the Sikhs as follows:

1. (Japji 2); (Anandu 1); (Sukhmani 18.7); etc.: There is no name of the author, the name of the source, and the page number of the source, i.e., the AGGS. This system will not apply to other Bani with no titles or names.

2. (Sorath 32, page 617); (Suh 1, page 728); (Asa Chhant 10, page 459); (Ramkali, Ashtpadi 5, page 906); etc.: Now there is no name of the Bani, name of the author, and name of the source, i.e., the AGGS, but only raag, verse number, and page are given. Here, he preferred to use raag to reference Bani. This system will not apply to many verses in the AGGS that are not composed under any raag.

3. (Bihagara Chhant, Guru Ram Das, 6, page 541); (Var Ramkali, Guru Arjan Dev, Page 962); (Guru Arjan Dev, Gouri 99, page 185); (Bhairon, Guru Arjan Dev, 45, page 1149), etc.: Although these are detailed references, they are still not consistent. Sometimes, the serial number of the verse is given, and at other times, it is missing. Sometimes, the raag is first; at other times, the author is first. In all these cases, the source, AGGS, is missing. Moreover, no such names as Guru Ram Das and Guru Arjan Dev are attached to any verse in the AGGS. However, Guru Ram Das is mentioned as "Mahla 4" and Guru Arjun as "Mahla 5" as the authors of their verses. He ignored the unique system of authorship (Mahla) designed by Guru Arjun in his system of referencing Bani.

4. (Majh III, Ashtpadi 32, page 128); (Gouri Cheti V, 139, page 210), etc. The name of Bani, the name of the author, and the name of the source have not been provided.

Sr. Rabinder Singh Bhambra, a regular contributor to the Gurmat Learning Zone, always quotes the phrases as follows: "*Chare Ved Brahma ko deey parh parh kare veechaar.*" p423.

1. He always writes the phrase in English transliteration and omits the Gurmukhi script of the phrase.
2. He has not identified the author of this phrase. Omission of the name of the author from his/her statement is a sin in Sikhism and is illegal, a criminal act in academic fields.
3. He gave the page number as 'p423' without mentioning the source, i.e., whether it is the Aad Guru Granth Sahib (AGGS), Bible, Geeta, Quran, or another sacred book.

Similarly, Dr. Nikki Gurinder Kaur Singh, a very famous Sikh academician and writer, quoted Bani only in English translation and used the same system of referencing Bani from the AGGS as that by Bhamra Ji as follows:

*You have a thousand eyes yet without eye are You,
You have a thousand faces yet without face are You,
You have a thousand feet yet without foot are You,
You have a thousand scents yet without scent are You, ...
There is a Light in all, and that Light is You.* 4.

She omitted the Gurmukhi Script of the verse. Then at the end of the verse, page number 4 is referred to as: 4. From *The Name of my Beloved*, p 150.

She quoted page 150 of her book, *The Name of My Beloved*, Penguin Books, instead of the AGGS. However, I did not find this verse on page 150 of her book. The page number of the above verse is 13 as is in the AGGS. This system of referencing Bani is baffling. However, sometimes, she referred to the whole Bani in English translation without giving the Gurmukhi script, like *Barah Maha*, as follows: (N. G. K. Singh, 2003) Guru Granth, pp. 1107-10.

Some scholars and writers refer to the phrase as: SGGS, Ang 13. They use the word "ang" as "part" of a living body, as if the SGGS is a human living body.

System of Referencing Bani from the AGGS in The Sikh Review.

1. **The Sikh Review, Vol. 71:11, No. 839, November 2023:** Harbans Lal: [Guru Nanak, SGGS: 141]. Atish Kapur: [SGGS: Ang 62-11]. Gurdeep Singh: SGGS:982.
2. **The Sikh Review, Vol. 69:2, No. 806, February 2025:** Harbans Lal: SGGS: 1035. M. 5, SGGS 268. Kuldip Singh Dhir and Hardev Singh Virk: [Japu Ji -24, SGGS: 5]. M. 1, SGGS:579. Devinder Singh Sekhon: He does not identify phrases in the text but lists them under References as follows: SGGS, Jap(u), p. 2., SGGS, M. 1, p. 20. Hardev Singh Virk: Not in the text, but lists them under References: SGGS, M 1, p. 1030. Bhattacharya: SGGS, Japu 37, p. 8. SGGS, M. 1, p. 907. SGGS, Bhagat Kabir, p. 1162. Kirpal Singh: [SGGS: 278]. [Japu Ji – SGGS:4].
3. **The Sikh Review, Vol. 73, March 2025:** Ek Ong Kaar Kaur: Rag Bilaval(u), Guru Nanak from Shabad Hazare. Bhupinder Singh: (SGGS, Pg. No. 4). Kirpal Singh: Raag Gauri M. 5, SGGS, 265 -8. Slok Baba Shiekh Farid, SGGS, 1378-19. Slok Jap Ji, Guru Nanak, SGGS, 8-12. Charanjeet Singh, Harinder Singh, and Sant Singh: SGGS, Pg.964. Guru Granth Sahib, p. 1184.

Gurbachan Singh Talib, a famous writer, has used many different forms of referencing Bani from the AGGS. Similarly, many famous Sikh scholars have used different systems of referencing Bani from the AGGS in their papers published in *The Sikh Review*, a prestigious journal of the Sikhs.

Therefore, there is a dire need for a uniform system of referencing Bani from the AGGS. Let us consider the following facts about referencing Bani from the AGGS:

1. The source of Bani should be given. Here, it is the Aad Guru Granth Sahib (AGGS), published by the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, Amritsar, where the text has been standardized on 1430 pages. No other

source of AGGS except that published by the SGPC should be cited. Titles like Granth, Guru Granth, Sri Guru Granth Sahib, Adi Granth, etc., should be avoided because the Aad Guru Granth Sahib is the most appropriate title for the Granth, as discussed earlier.

2. The Gurmukhi Script should be in Unicode, followed by its transliteration in the Roman alphabet. It should be appropriately interpreted. If one is quoting somebody else's interpretation, the author should be identified.
3. The name of the author of the Bani should be given. In the case of the Sikh Gurus, they should be referred to by their succession number to the House of Nanak in the form of Mahla (abbreviated as M.), e.g., Guru Nanak as M. 1, Guru Angad as M. 2, and so on. This is the system designed by Guru Arjun. When the author is a Bhagat, a Saint, or a Bhatt, then his name should appear as Kabir, Farid, Namdev, Dhana, Kal, Bal, Sal, and so on, as their names were assigned to their Bani in the AGGS by Guru Arjun. They cannot be referred to as Mahla because Guru Arjun reserves the title, Mahla, only for the Sikh Gurus.
4. The page number should be given as the text has been standardized on 1430 pages of the AGGS by the SGPC.
5. Ragas need not be mentioned because some verses of Bani are without any Raga.
6. The Banis' names need not be mentioned because many Bani do not have names or titles.

As a rule, the referencing system of Bani should be as short as possible but complete in its information about the source, the author, and the page of the source. Therefore, it is suggested that the Bani of the Sikh Gurus be referred to as follows: AGGS, M. 5, p. 103. It means this citation is from the Aad Guru Granth Sahib; M. 5 means that the author is the Fifth Guru to the House of Nanak, i.e., Guru Arjun; and it appears on page 103 of the source, i.e., AGGS.

Similarly, the Bani of a Bhagat, a Saint, or a Bhatt should be cited as: AGGS, Kabir, p. 323. That means the citation is from the AGGS; the author is a Bhagat, Kabir; and page 323 is of the source, i.e., AGGS. The number of the verses given in the AGGS can also be indicated at the end of the referred verse for easy location on that page of the AGGS. With the above information, one can easily find the quoted verse in the AGGS.

However, there is only one difficulty in the use of the above system of citation when it is from *Jap Bani*. Many scholars use the title Jap(u), Jap Ji, or Jap Ji Sahib since there is no such title in the AGGS except that of "Jap." Therefore, I use the actual title "Jap" as given in the AGGS. As no author has been assigned to it by Guru Arjun, therefore, no Mahla with any succession number could be assigned for the verses from "Jap". However, many scholars would agree that the "Jap" was composed by Guru Nanak.

However, the sloka, ਅਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥... (*Aad such jugad such...*) of Guru Nanak has been claimed by Guru Arjun (M. 5) in his Bani Sukhmani on page 285, and another sloka at the end of "Jap," ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ... (*Pawan Guru pani pita...*) of Guru Nanak has been claimed by Guru Angad (M. 2) on page 146 of the AGGS. Similarly, verse number 27 (commonly called "Pauri" number 27) of "Jap", ਸੈ ਦਰੁ ਕੇਹਾ... (*So dar keha....*) is of Guru Nanak (M. 1) as indicated on page 9 and again on page 347 of AGGS. Even then, the authorship (like M. 5; M. 2, and M. 1) has not been assigned to these verses in the "Jap" by Guru Arjun. Whatever the reasons for omitting the authorship, we must respect Guru Arjun's decision. Thus, we cannot quote any verse of "Jap" by any Mahla. Therefore, under these conditions, the verse number 5, ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥ ... (*Thapia na jai keeta na hoi....*) of "Jap" on page 2 of the AGGS should be cited as follows: AGGS, Jap # 5, p. 2.

The first sloka, *Aad sach jugad such...*, on page 1, and the second sloka, *Pawan Guru pani pita...*, at page 8 of the AGGS should be referred to as follows: AGGS, Sloka 1, p. 1. And AGGS, Sloka 2, p. 8.

Similarly, there is another difficulty in citing the first verse of the AGGS written before "Jap". Many scholars erroneously call the first verse "*Mool Mantar*" or "*Manglacharan*." As the AGGS begins or commences with this verse, this verse could be cited under the heading of "Commencing Verse". Therefore, the first verse,

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ || of the AGGS could be cited as follows: AGGS, Commencing Verse, p. 1.

SUMMARY. 1. The standardized title of the Granth is *Aad Guru Granth Sahib*. It is abbreviated as AGGS to be cited in the text, and it can be cited in the list of references as follows: Anonymous. *Aad Guru Granth Sahib*. 1983 (Reprint), p. 1430. Publishers: Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, Amritsar.

2. The Bani of the Sikh Gurus is cited as follows: AGGS, M. 5, p. 103. This indicates that this citation is from the *Aad Guru Granth Sahib*; M. 5 means that the author is the Fifth Guru to the House of Nanak, i.e., Guru Arjun, and it appears on page 103 of the source, i.e., the AGGS. Similarly, the bani of a Bhagat, a Saint, or a Bhatt is cited as follows: AGGS, Kabir, p. 323. The verse of “Jap” is cited as follows: AGGS, Jap # 5, p. 2.

The verse written before “Jap” Bani, erroneously called “Mool Mantar” or “*Manglacharan*” by many scholars, cannot be cited under these names as no such specific title has been assigned to this verse by Guru Arjun. However, it can be cited as follows since it is a Commencing Verse: AGGS, Commencing Verse, p. 1.

Dr. Devinder Pal Singh, Dr. Devinder Singh Sekhon, Dr. Avtar Singh Dhaliwal, Dr. Hardev Singh Virk, and Bhattacharya are already referencing this system. However, they use SGGS instead of AGGS, for example, SGGS, M. 5, p. 103. Therefore, they are requested to change the SGGS to AGGS.

ACKNOWLEDGMENTS. I am grateful to Dr. Bhai Harbans Lal and Dr. Devinder Pal Singh, who have critically examined the System of Referencing Bani from the Sacred Scripture of the Sikhs and agreed to its use. I am always thankful to Dr. Kulbir Singh Thind for granting me the use of the Unicode Bani in the Gurmukhi script with its transliteration from his website, srigranth.org. The interpretation of the Bani is mine; in the case of the other interpretations, the author has been identified.

REFERENCES

- Anonymous. (1983). *Aad Sri Guru Granth Sahib Ji*. Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee.
- Chahal, D. S. (1999). SYSTEM OF REFERENCING BANI FROM THE GRANTH, THE SIKH HOLY SCRIPTURES. *Understanding Sikhism Res. J.*, i(i), 9–15. <https://www.iuscanada.com/static/articles/1999/j0101p09.pdf>
- Kohli, S. S. (1991). *Sikhism and Guru Granth Sahib*. National Book Shop.
- Mehboob, H. S. (1986). *Sehjae Rachio Khalsa (Punjabi)*. Author, Khalsa College Garhdiwal.
- Singh, G. (1987). *Sri Guru Granth Sahib (English Version)*. Vols 4 . World Sikh Centre Inc.
- Singh, Harbans. (1992). The Encyclopaedia of Sikhism. Vol I. In *The Encyclopaedia of Sikhism. Vol I*. Punjabi University, Patiala.
- Singh, Harbhajan. (1991). *Guru Maneo Granth (Punjabi)*. Sikh Missionary College (Reg.), Ludhiana.
- Singh, J. (Bhai). (1968). *Sri Kartarpuri Bir Dae Darshan (Punjabi)*. Punjabi University.
- Singh, K. (1981). *Mahan Kosh*. Bhasha Vibagh Punjab.
- Singh, M. (1981). *Sri Guru Granth Sahib: (English & Punjabi Translation)*. Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee.
- Singh, N. G. K. (2003). *The Name of My Beloved: Verses of the Sikh Gurus*. Penguin Books India.
- Singh, P. (1992). *Gatha Sri Aad Granth (Punjabi)*. Guru Nanak Dev University.
- Singh, S. (1972). *Sri Guru Granth Sahib Darpan (Punjabi)*. Vols 10. Raj Publishers.
- Singh, S. (1987). *Aad Bir Barae (Punjabi) 4th dition*. Singh Brothers, Mai Saivan.
- Singh, T. (n.d.). *Guru Granth Ratnavali (Punjabi)*. Panjabi University.
- Talib, G. S. (1988). *Sri Guru Granth Sahib (English Version)*. Punjabi University.
- Talib, G. S. (1991). *An Introduction to Sri Guru Granth Sahib*. Punjabi University.
- Reproduced with permission from *The Sikh Review*. Vol. 73, No. 06, pp. 14-24, 2024.

An Individual Possessing Divine Virtues Stands Out Without Needing To Seek Attention.

Harmanpreet Singh Minhas
hpsminhas@outlook.com

An individual possessing divine virtues stands out without needing to seek attention. We get this message from a shabd by Guru Nanak in Dhnasri Rag which is recorded on page 662 of the Sri Guru Granth Sahib (SGGS) as follows:

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਚੇਰੁ ਸਲਾਹੇ ਚੀਤੁ ਨ ਭੀਜੈ ॥ ਜੇ ਬਦੀ ਕਰੇ ਤਾ ਤਸੂ ਨ ਛੀਜੈ ॥ ਚੇਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ॥ ਚੇਰੁ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥੧॥ ਸੁਣਿ ਮਨ ਅੰਧੇ ਕੁਤੇ ਕੁੜਿਆਰ ॥ ਬਿਨੁ ਬੋਲੇ ਬੁਝੀਐ ਸਚਿਆਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਚੇਰੁ ਸੁਆਲਿਉ ਚੇਰੁ ਸਿਆਣਾ ॥ ਖੇਟੇ ਕਾ ਮੁਲੁ ਏਕੁ ਦੁਗਾਣਾ ॥ ਜੇ ਸਾਥਿ ਰਖੀਐ ਦੀਜੈ ਰਲਾਇ ॥ ਜਾ ਪਰਖੀਐ ਖੇਟਾ ਹੋਇ ਜਾਇ ॥੨॥ ਜੈਸਾ ਕਰੇ ਸੁ ਤੈਸਾ ਪਾਵੈ ॥ ਆਪਿ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਵੈ ॥ ਜੇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਖਾਇ ॥ ਜੇਹੀ ਸੁਰਤਿ ਤੇਹੀ ਰਾਹਿ ਜਾਇ ॥੩॥ ਜੇ ਸਉ ਕੁੜੀਆ ਕੁੜੁ ਕਬਾੜੁ ॥ ਭਾਵੈ ਸਭੁ ਆਖਉ ਸੰਸਾਰੁ ॥ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਅਧੀ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੪॥੪॥੬॥ (ਪੰਨਾ 662)

dhanaasaree mahalaa pehilaa || chor salaah cheet na bheejai || je badhee kare taa tasoo na chheejai || chor kee haamaa bhare na koi || chor keeaa cha(n)gaa kiau hoi ||1|| sun man a(n)dhe kute kooRiaar || bin bole boojheeaai sachiaar ||1|| rahaau || chor suaaliau chor siaanaa || khoTe kaa mul ek dhugaanaa || je saath rakheeaai dheejai ralai || jaa parakheeaai khoTaa hoi jai ||2|| jaisaa kare su taisaa paavai || aap beej aape hee khaavai || je vaddiaaieeaa aape khai || jehee surat tehai raeh jai ||3|| je sau kooReeaa kooR kabaaR || bhaavai sabh aakhau sa(n)saar || tudh bhaavai adhee paravaan || naanak jaanai jaan sujaan ||4||4||6||

ਸੁਣਿ ਮਨ ਅੰਧੇ ਕੁਤੇ ਕੁੜਿਆਰ ॥ ਬਿਨੁ ਬੋਲੇ ਬੁਝੀਐ ਸਚਿਆਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

sun man a(n)dhe kute kooRiaar || bin bole boojheeaai sachiaar ||1|| rahaau ||

The word “Rahao” (ਰਹਾਉ) in Gurmukhi holds a beautiful essence—it means “pause and reflect.” Derived from “Raha,” which signifies “to cause to remain, fix, support, restrain,” Rahao appears frequently in almost every Shabd within the Siri Guru Granth Sahib. But what does this pause signify?

Central Theme: The line containing Rahao holds the central idea of the entire Shabd. When we encounter Rahao, the Guru instructs us to pause, contemplate the preceding line (Tuk), and allow its message to sink in. This line captures the overarching topic discussed in the Shabd, conveying the Gurmat Vichar—the “right thought” or divine wisdom. Therefore, the seekers are encouraged to pause and deeply reflect on this message, multiple times throughout the Shabd.

Exploration and Elaboration: The subsequent lines (the non-Rahao lines) serve to explain or further extrapolate on the central theme given in the Rahao line. They discuss prevalent practices, arguments, reasoning, intentions, and more. Think of them as illustrations or examples that strengthen or clarify the core message contained within the Rahao line.

Title of the Shabd: Since the label on the top of the Shabd is reserved for the musical composition (dhanaasaree) and the writer of the Shabd (mahalaa pehilaa), the Rahao is the title of the Shabd.

To be repeated multiple times when singing the Shabd: When doing Kirtan, the Rahao line must be sung first, followed by the first line of the Shabd. Followed by the Rahao line and the second line, Rahao line and third line and so on.

The Rahao lines reflects Guru Ji's internal dialogue (sun man), which involves self-reflection or introspection. He appears frustrated with himself for not understanding something, calling his mind blind (a(n)dhe), greedy like a dog (kute), and a liar (kooRiaar). Although Guru Ji's writing suggests an internal discourse, the message is intended for us. He teaches that a person with good character (filled with godly virtues) stands out without needing to boast (bin bole). Their good character makes them unique and elevates them above others (boojheeaai sachiaar).

Why does Guru Ji use such direct language (a(n)dhe kute kooRiaar) in his discourse? We must understand that our Guru, represented by SGGS, is our parent and guardian. A parent or guardian always seeks to improve our lives and sometimes uses tough language to make a point. Just as a knife in a robber's hand can take a life, in a doctor's hand, it can save a life. Similarly, poison can become medicine in a doctor's hands. Therefore, the rebukes from the Guru and other writers of SGGS are meant for our betterment. They use strong words to guide us in the right direction. It is our duty to embrace both the sweet and tough messages from SGGS for our improvement. Guru Angad Dev Ji tells us that even if the Guru scolds or rebukes us, it should feel sweet (je gur jhiRake ta meeThaa laagai). Conversely, if he forgives us, it is the Guru's greatness (je bakhase ta gur vaddiaaiee)

ਜੇ ਗੁਰੁ ਝਿੜਕੇ ਤ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ, ਜੇ ਬਖਸੇ ਤ ਗੁਰ ਵਡਿਆਈ॥25॥ {ਪੰਨਾ 758}
je gur jhiRake ta meeThaa laagai je bakhase ta gur vaddiaaiee ||25||

**ਚੋਰੁ ਸਲਾਹੇ ਚੀਤੁ ਨ ਭੀਜੈ ॥ ਜੇ ਬਦੀ ਕਰੇ ਤਾ ਤਸੂ ਨ ਛੀਜੈ ॥
ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ॥ ਚੋਰੁ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥੧॥**
chor salaahе cheet na bheejai || je badhee kare taa tasoo na chheejai ||
chor kee haamaa bhare na koi || chor keeaa cha(n)gaa kiau hoi ||1||

Guru Ji describes people possessing ungodly virtues as thieves (chor). If an unvirtuous person (chor) tries to justify their immoral actions, their justifications will not be convincing (chor salaahе cheet na bheejai). Due to their flawed character, their words and claims will not be taken seriously (je badhee kare taa tasoo na chheejai) by others. A person with high moral character or those aware of the unvirtuous person's twisted nature will not support them (chor kee haamaa bhare na koi). Ungodly acts like lying and deceit, aimed at gaining a better reputation or honor, will not achieve the desired outcome (chor keeaa cha(n) gaa kiau hoi).

The Rahao lines emphasize that a person with godly virtues (sachiaar) naturally stands out without needing to boast or seek attention. Guru Ji encourages us to cultivate these virtues rather than succumbing to greed and deceit, which corrupt us (chor). This message contrasts with the rest of the text, reinforcing the importance of godly virtues.

**ਚੋਰੁ ਸੁਆਲਿਉ ਚੋਰੁ ਸਿਆਣਾ ॥ ਖੋਟੇ ਕਾ ਮੁਲੁ ਏਕੁ ਦੁਗਾਣਾ ॥
ਜੇ ਸਾਥਿ ਰਖੀਐ ਦੀਜੈ ਰਲਾਇ ॥ ਜਾ ਪਰਖੀਐ ਖੋਟਾ ਹੋਇ ਜਾਇ ॥੨॥**
chor suaaliau chor siaanaa || khoTe kaa mul ek dhugaanaa ||
je saath rakheeaai dheejai ralai || jaa parakheeaai khoTaa hoi jai ||2||

Guru Ji describes people with ungodly virtues as thieves (chor). There's a saying that all that glitters is not gold. Guru Ji points out that an unvirtuous person may have a great image or standing in society (chor suaaliau chor siaanaa), but Guru Ji does not value such an image or standing. He considers the worth of a good image and stature built on lies to be negligible, like a counterfeit coin (khoTe kaa mul ek dhugaanaa). When evaluated among genuine coins (je saath rakheeaai dheejai), a counterfeit coin stands out as out of place, just as ungodly virtues

are easily recognized in an individual (jaa parakheeaai khoTaa hoi jai). No matter how hard a person tries to hide their ungodly virtues, they eventually become visible to all through their actions.

The Rahao lines emphasize that a person with godly virtues (sachiaar) naturally stands out without needing to boast or seek attention. Guru Ji describes people with ungodly virtues as thieves (chor), emphasizing that their worth is negligible, like a counterfeit coin. Despite appearing respectable, their ungodly traits eventually become visible through their actions.

ਜੈਸਾ ਕਰੇ ਸੁ ਤੈਸਾ ਪਾਵੈ ॥ ਆਪਿ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਵੈ ॥
ਜੇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਖਾਇ ॥ ਜੇਹੀ ਸੁਰਤਿ ਤੇਹੈ ਰਾਹਿ ਜਾਇ ॥੩॥
jaisaa kare su taisaa paavai || aap beej aape hee khaavai ||
je vaddiaaieeaa aape khai || jehee surat tehai raeh jai ||3||

In these lines, Guru Ji tells us that we reap what we sow (aap beej aape hee khaavai). This means that the consequences of our actions, whether good or bad, will return to us. It reflects the idea that the results of our behavior are directly related to the choices we make (jaisaa kare su taisaa paavai).

The Rahao lines emphasize that a person with godly virtues (sachiaar) naturally stands out without needing to boast or seek attention. Guru Ji encourages us to cultivate these virtues rather than succumbing to greed and deceit, which corrupt us (chor). In contrast, an unvirtuous person needs to constantly seek validation for their actions and decisions (je vaddiaaieeaa aape khai). Ultimately, our actions, decisions, and choices are based on our mental makeup (jehee surat tehai raeh jai). A virtuous mental makeup leads to good actions, decisions, and choices.

ਜੇ ਸਉ ਕੂੜੀਆ ਕੂੜੁ ਕਬਾੜੁ ॥ ਭਾਵੈ ਸਭੁ ਆਖਉ ਸੰਸਾਰੁ ॥
ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਅਧੀ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੪॥੪॥੬॥
je sau kooReeaa kooR kabaaR || bhaavai sabh aakhau sa(n)saar ||
tudh bhaavai adhee paravaan || naanak jaanai jaan sujaan ||4||4||6||

Guru Ji explains that an unvirtuous person, someone with numerous moral flaws (je sau kooReeaa kooR kabaaR), might use their cleverness to deceive the world into admiring them (bhaavai sabh aakhau sa(n)saar). However, in the spiritual realm, Guru Ji values a person who may not be very clever or popular but possesses high moral virtues (tudh bhaavai adhee paravaan) more highly. Guru Ji emphasizes that nothing is hidden from God (naanak jaanai jaan sujaan), who resides within our minds. All the virtues, whether good or bad, that we possess are known to God. We can never deceive God within.

The Rahao lines emphasize that a person with godly virtues (sachiaar) naturally stands out without needing to boast or seek attention. Guru Ji encourages us to cultivate these virtues rather than succumbing to greed and deceit, which corrupt us (chor). In the spiritual realm, a worldly image or stature built upon lies and fakery holds no value. Nothing is hidden from the one God, who resides within our minds.

The essence of this Shabd is that a person with good character (sachiaar) and godly virtues stands out in society without needing to seek validation from others. Conversely, a person with bad character (chor, kooRiaar) relies on deception, lies, and fakery to gain external approval and advance in life. Although their deceitful actions may help them succeed socially, none of these ungodly acts are hidden from God (naanak jaanai jaan sujaan). Within God's humanly unfathomable rules and judgment, such individuals will be held accountable for their unvirtuous actions.

Gurbani Verse Analysis

ਜਿਸ ਕਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਤਿਸ ਕਾ ਸੋਈ ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ ॥
Jis Ka Tan Man Dhan Sabh Tis Ka Soyi Sugharr Sujani

Karminder Singh Dhillon, PhD

dhillon99@gmail.com

This column is a regular feature for The Sikh Bulletin. As the name suggests, each issue will examine a popular verse from Gurbani for its authentic spiritual message. The purpose is to critically examine popular verses that are used or misused by people of groups to further their own agendas. The verses will be examined for their actual meanings and messages. Readers are invited to submit verses that are commonly used by Sikhs but in their distorted meanings and wrong usage. Writers, thinkers and Gurbani lovers are invited to conduct their own scrutiny on verses of their choice that they consider used wrongfully and submit their analysis for publication. Editor.

The verse for this edition, ਜਿਸ ਕਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਤਿਸ ਕਾ ਸੋਈ ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ ॥ *Jis Ka Tan Man Dhan Sabh Tis Ka Soyi Sugharr Sujani* of Guru Arjan Dev Ji, in Raag Dhanasri on page 671 of the Sri Guru Granth Sahib ji - has been sent by Prithipal Singh of Kangar, Malaysia with the following comment: “The Teekas have translated the verse as follows: ਹੇ ਭਾਈ! ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਭੀ ਉਸੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਸੁਚੱਜਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। Body, mind, wealth and everything belong to Him; He alone is all-wise and all-knowing.

Prithipal Singh has asked if it can be interpreted as: “If you are in control of your body mind and senses then you are considered enlightened”, or “You are an enlightened being at all moments your mind and senses are within your control (as according to your realization of the Creator within).

My response is that Prof Sahib Singh has got his translation wrong on two counts.

- 1) ਜਿਸ ਕਾ *Jis Ka* does not translate as ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ *Jis Prabhu Da*. The reference here is to us human beings. So, the correct translation of ਜਿਸ ਕਾ *Jis Ka* is “One who, or one whose”. The “one” refers to a human being.
- 2) ਸੋਈ ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ *Soyi Sugharr Sujani* does not translate as ਉਹੀ ਸੁਚੱਜਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਹੈ *Ohi Suchaja Tay Sianna Hai* or He alone is all-wise and all-knowing. ਸੁਖੜੁ, ਸੁਜਾਨ, ਸੁਚੱਜਾ *Sugharr, Sujaan, Suchaja* and ਸਿਆਣਾ *Sianna* are words used to describe the mindsets of human beings. ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ *Sugharr Sujani* translates as “enlightened and realized being”.

Both suggested interpretations of the reader are correct. In the first, the reader is looking at the verse as providing the conditions of being ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ *Sugharr Sujani* (enlightened and realized). In the second, as describing the attributes of ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ *Sugharr Sujani*.

I would translate it as follows:

One Who Is In Complete Control Of One's Senses, Mind And Conscience Is One Who Is An Enlightened And Realized Being.

One Who Is (ਜਿਸ ਕਾ / ਤਿਸ ਕਾ *Jis Ka / Tis Ka*) In Complete (ਸਭੁ *Sabh*) Control Of One's Senses, Mind And Conscience (ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ *Tan Man Dhan*) Is One Who Is (ਸੋਈ *Soyi*) An Enlightened And Realized Being (ਸੁਖੜੁ ਸੁਜਾਨੀ *Sugharr Sujani*).

Sakhi Analysis

The *Sakhi* of Baba Mohan And *Banni Pothis*.

Karminder Singh Dhillon, PhD

dhillon99@gmail.com

This column is a regular feature for The Sikh Bulletin. As the name suggests, each issue will examine a popular sakhi for its historic origins, truth (based on logic and reasoning), the motive behind its creation (if fake), believability and role in furthering the philosophy of Gurmat. Readers are invited to submit Sakhis for such examination. Writers, thinkers and analysts are invited to conduct their own analysis on Sakhis of their choice-based on the criteria in the preceding paragraph and submit it for publication. Editor.

Every year the First *Parkash Diharra* (first occasion of installation of Pothi Sahib) comes along, our clergy – *granthis*, *ragis*, *parcharaks*, and *kathavachaks* give our sangats what they call a historical narrative of how the Pothi Sahib came into being as a single volume of compilation of the *banni* of Gurus Nanak till Arjun in 1604 AD - as the pre-cursor of the Aad Guru Granth Sahib in 1705. The “historical narrative” or *sakhi* goes like this:

Guru Arjun ji – the 5th Guru was alerted that his brother, Prithi Chand and Prithi Chand’s son Meharban, both of whom claimed they were the rightful Gurus and not Guru Arjun – were composing poems and claiming it was Gurbani. So, Guru Arjun decided, that to stop that practice, the real, actual, authentic Gurbani be compiled into a book – *Pothi Sahib*.

The problem was that Guru Arjun did not have, in his possession, the *banni* that was composed by Guru Nanak, Guru Angad, Guru Amardas, and Guru Ramdas ji. He asked his Sikhs if they knew where the *banni* was, and they told him that it existed in the form of 4 *pothis* that were in the possession of a person called Baba Mohan.

Who exactly was Baba Mohan? Guru Amar Das, the 3rd Guru, had two sons Mohan and Mohri and two daughters Bibi Bhani and Bibi Dani. (Bibi Bhani would go on to become the wife of the 4th Guru – Ramdas ji). So, Mohan was the son of Guru Amar Das ji. Baba Mohan somehow took possession of all the Bani – he had it all.

The *sakhi* then says that Guru Arjun first sent Baba Budha ji and then sent Bhai Gurdas Ji to bring the *Pothis* but both came back empty handed. Finally, Guru Arjun ji went himself. Mohan refused to hand over the *banni*, but Guru Arjun ji finally convinced him. So, how did Guru Arjun convince Mohan to hand over the *Pothis*? The *sakhi* says that Guru Arjun sat outside Mohan’s house and sang this *shabd*.

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ॥ ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰ ਜੀਉ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ॥

Mohan Tayray Uchay Mandir Mehl Aparā. Mohan Tayray Sohan Duār Jio Sant Dharm Sala.

This verse can be found within a *shabd* in the SGGS 248. So, this is Gurbani. The *sakhi* says that Guru Arjun sang this *shabd* to praise Mohan. The meaning of the first verse is “O Mohan, your mansion (Mehel) is so elevated (Uchay), so infinite (Apara).” And that of the second is “O Honorable Mohan, Your Doorway is so beautiful (Sohan Duār Jio). Your house is an abode of the Saints (Sant Dharm Sala).”

The *Sakhi* says that upon hearing Guru Arjun sing this *shabd*, Mohan came down and handed over the *Pothis* containing the Gurbani of Guru Nanak till Guru Ramdas to Guru Arjun.

EXAMINING THE TRUTH OF THE SAKHI. Here are some questions we can ask of this *sakhi*.

First, how did Mohan get hold of the *Pothis*. How is it that all the Gurus who wrote *banni*, ended up giving it to him? Guru Ramdas ji, who was the 4th Guru, gave all his *banni* to Mohan, the son of the 3rd Guru? Guru Ramdas was the father of Guru Arjun ji. Why didn't he give it to his own son?

Second, and this is a disturbing question. Would Guru Arjun compose a *shabd* just to praise Mohan? Isn't this trickery? Manipulation? Bribery? Would a Guru resort to such tactics?

Third, any reader of Gurbani may ask: if the *shabd* was for Mohan, then why are we reading it? How and why does the praise of one man become Gurbani which is meant to be divine counsel in praise of the Divine? What has Mohan's house and its grandeur got to do with me, or you, or any Sikh?

The fourth question we can ask is: What is the meaning of the word "Mohan" in the *shabd*? Does it refer to an individual named Mohan? The word "Mohan" is used 97 times in the SGGS by other Gurus - Guru Nanak, Guru Ramdas – they were certainly not referring to any individual named Mohan.

UNDERSTANDING BABA MOHAN. Bhai Gurdas has a *pauree* (Var 26 Pauree 33) in which he talks of the children of Gurus Nanak, Angad and Amardas. I call this the *pauree* of the detractors. It is a narrative of the rebels that existed within the households of the Gurus. It's a narrative of those children of Gurus who went against Sikhi and against the Gurus. He starts with Guru Nanak's two children

ਬਾਲ ਜਤੀ ਹੈ ਸਿਰੀਚੰਦੁ ਬਾਬਾਣਾ ਦੇਹੁਰਾ ਬਣਾਇਆ॥ Baal Jtee Hai SriChand Babanna Dehora Bnnaeya.
ਲਖਮੀਦਾਸਹੁ ਧਰਮਚੰਦ ਪੋਤਾ ਹੁਇ ਕੈ ਆਪੁ ਗਣਾਇਆ॥ Lakhmidasho Dhramchand Pota Hoey Kaiy Aap Gnnaeya.
ਮੰਜੀ ਦਾਸੁ ਬਹਾਲਿਆ ਦਾਤਾ ਸਿਧਾਸਣ ਸਿਖਿ ਆਇਆ॥ Manji Das Bhaleya Data Sidhasann Sikh Aeya.

Essentially, what Bhai Gurdas is saying here is that Sri Chand and Lakhmi Das set up their own sects. In the same *paurri*, Bhai Gurdas then moves to the children of Guru Amardas. This is what he says about Mohan.

ਮੋਹਣ ਕਮਲਾ ਹੋਇਆ ਚਉਬਾਰਾ ਮੋਹਰੀ ਮਨਾਇਆ॥ Mohan Kamla Hoeya Chaubara Mohri Mnayia

Mohan is declared a *Kamla*, meaning someone who is mad, crazy, or out of his mind. And that Mohri, his brother collaborated with him to put him on a pedestal.

So the questions here are these: How did a *Kamla* get the *pothis*? How did a *Kamla* get mentioned and get praised in Gurbani? Why would Guru Arjun ji write a *shabd* to praise a *Kamla*? And why would the entire Sikh world go on singing the praise of a *Kamla* for eternity each time any Sikh recited, read or sang this same *shabd*?

The final verse of Bhai Gurdas' *paurri* provides his conclusion.

ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਨ ਵਾਸ ਬੋਹਾਇਆ ॥33॥ Chandan Vaas Na Vaas Bohayea

Meaning "These were people who never got the fragrance (essence) of *banni*. So how could he have been in possession of the *Pothis*. Why were all the Gurus writing *banni* and passing it on to this *Kamla* who, according to Bhai Gurdas did not have the capacity to appreciate the essence of what was being handed over to him.

WAS BABA MOHAN EVEN ALIVE WHEN POTHISAHIB WAS COMPOSED? Mohan was born in 1534 AD. He died in 1581 AD, aged 47. Guru Arjun ji compiled the *Pothi Sahib* in 1604 AD - 23 years after Mohan's death. Readers are requested to read Gurcharan Singh Jeonwalla's Punjabi essay titled "Was Baba Mohan Even Alive During The Compiling Of Pothi Sahib" that is published on page 38 of this edition.

CONCLUSION PERTAINING TO THE SAKHI. If we put all the above-mentioned questions together and provide honest answers to them while considering the fact relating to Mohan's date of birth and death; the conclusion we reach is that this story, *sakhi* is fake. It is as untrue as it is concocted. In any case it is not a "historical narrative" as is claimed by our clergy – *granthis*, *ragis*, *kirtanias*, *parcharaks*, *kathavachaks* and some writers. It is a fake narrative even if it has been repeated ad-nauseum each time the Sikh world gets together in their gurdwaras to celebrate the First *Parkash Diharra*.

WHAT IS THE TRUTH THEN? The truth of the matter is that Guru Nanak wrote everything down. He had a *pothi* in which he personally recorded his *banni*. He also went to the Bhagats and collected, selected and recorded Bhagat Banni in his *pothi*. All our Gurus who composed *banni* used the medium of written messaging and not the oral tradition. Guru Nanak passed on his *banni* to Bhai Lehna when he became Guru. This process was continued until Guru Arjun who decided to put it all together into one text called the Pothi Sahib.

The following four points are worth taking note of.

First, the journey of Gurbani can be traced from within the conscience of Guru Nanak all the way, first to the Pothi Sahib and then to the Sri Guru Granth Sahib. The milestones of the journey and the markers of this journey are found within Gurbani itself. There is plenty of internal evidence within Gurbani that each Guru had, in his possession, the *banni* of the previous Gurus. This evidence is in the form of references, responses, elaborations and clarifications that are made by subsequent composers to the existing work before them.

For instance, Salok Sheikh Fareed Kay is a *banni* that appears within the SGGS from pages 1377 – 1384. The *banni* contains a total of 130 saloks of which only 112 are composed by Fareed. The remaining 18 *saloks* are composed and added on as elaborations, clarifications and explanations within this same *banni* by our Gurus. There is a total of 4 *saloks* of Guru Nanak. They are *saloks* number 32, 113, 120 and 124. Guru Amardas ji has 5 *saloks* – numbers 13, 52, 104, 122 and 123. Guru Ramdas ji has one *salok* – number 121. Guru Arjun ji has 8 *saloks* – number 75, 82, 83, 105, 108, 109, 110 and 111. ¹How could all five Gurus have composed their *saloks* as responses to Fareed's compositions if they did *not* have Fareed's *banni* – that was collected and selected by Guru Nanak himself – *and* the responses of their predecessor Gurus before them. How could the second, third, fourth and fifth Gurus commented on Fareed's *saloks* if this *banni* was sitting with Baba Mohan all along?

Second, the Gurus took it upon themselves to safeguard the sanctity, authenticity and purity of Gurbani as it was passed down from one Guru to another; to ensure no adulteration occurred. While it is expected that Gurbani loving Sikhs would have hand copied compositions for their own personal use, there never was any need to hand over entire compositions to any particular individual for safekeeping or for any other purpose.

Third, the capacity to realize the messages within Gurbani and the ability to compose Gurbani were critical considerations in the process of selecting and appointing successor Gurus. This capacity could only have been exercised if the candidate for the succession had, in his possession, the *banni* of all his predecessor Gurus.

Fourth, it is unfortunate that the Sikh world is largely unaware of the above mentioned three facts. This is because the narratives pertaining to the journey of Gurbani that have been provided to the Sikh world have come from *sakhis* – which are essentially unverified accounts by unverifiable authors. The *sakhis* have done two things. First, they have obscured, or worse, obliterated the journey of Gurbani by (wrongly) suggesting that Gurbani remained lost and scattered till the period of the fifth Guru who had to go around pleading for its return; and that even after *Pothi Sahib* was compiled, Gurbani was always in the hands of anti-Sikh elements. One *sakhi* for instance suggests that Guru Gobind Singh had his “own Baba Mohan” in the form of Dhir Mal who had possession of the original Pothi Sahib and refused to hand it over to the tenth Guru for the purposes of recompiling the text into the *Aad Guru Granth Sahib*. Second, these concocted *sakhis* take great pains to suggest that the successor Gurus were subject to the most ridiculous and unbelievable tests (such as their willingness to eat a corpse) to determine their suitability for succession. These *sakhis* make no mention whatsoever of the role of realization of the messages within Gurbani and the ability to compose Gurbani as the critical consideration in the process of selecting and appointing successor Gurus.

¹ Karminder Singh Dhillon, *Understanding Salok Sheikh Fareed Kay*, KL: Sikhi Vichar Forum, 2022, Chapter 1.

ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ

ਜਵਾਨੀ, ਬੁਢਾਪਾ, ਮੌਤ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਗੁਣ
(ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤ, ਭਾਗ- 1)

ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਨੇਡਾ
terahukum@gmail.com

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚਾਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਪੰਨਾ-488 ਉੱਪਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿੱਚ 2 ਸ਼ਬਦ, ਪੰਨਾ 794 ਉੱਪਰ 2 ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਪੰਨਾ 957-966 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੋ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਨਾ 1377 ਤੋਂ 1385 ਵਿਚਕਾਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 130 ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ 112 ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ 28 ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਸ. ਕਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਪੀ.ਐੱਚ.ਡੀ.) ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ Understanding Salok Sheikh Fareed Kay ਪੜ੍ਹੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ 'ਚ ਜੋ ਕੰਮ ਡਾ. ਕਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਨੇ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸੰਦਰਭ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬਗੈਰ, ਪਿਛਲੀ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਅਗਲੀ ਪੰਕਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਵਿਲੱਖਣ ਰਾਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਰਚੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਪਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਮੈਂ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਸਮਝੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 35 ਸਚਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ 6 ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬਾਣੀ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਮਰ 'ਚ ਲਗਭਗ 300 ਕੁ ਸਾਲ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰੀਦ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ 'ਚ ਔਖੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਤਲਬ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ 'ਚ ਜੜੇ ਆਤਮਿਕ ਹੀਰੇ-ਮੋਤੀ ਦਿਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੋਤੀ ਲੁਕੇ ਪਏ ਨੇ ਪਰ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮਕਸਦ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਲ 6-7 ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 1. ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ 2. ਮੌਤ 3. ਰੱਬੀ ਗੁਣ 4. ਔਗੁਣ 5. ਔਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੁੱਖ 6. ਸੱਚਿਆਰਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ 7. ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਆਨੰਦ ਇਸ ਲੰਬੇ ਲੇਖ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਆਪਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ।

ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਕਮਾਉਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਹੰਢਾਉਣ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਨੂੰ। ਬੁਢਾਪਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਫੁਰਮਾ ਰਹੇ ਹਨ।

1. ਪਹਿਲਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜੋ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਵਾਨੀ ਹੰਢਾਅ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਬੁਢਾਪਾ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੇਲ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਈਆਂ ਨੇ ਭਾਵ ਸੁਣਨਾ, ਦੇਖਣਾ, ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਲੋਕਾਂ 'ਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੇਖੁ ਫਰੀਦਾ ਜਿ ਥੀਆ ਸਕਰ ਹੋਈ ਵਿਸੁ ॥ ਸਾਂ

ਈ ਬਾਝਹੁ ਆਪਣੇ ਵੇਦਣ ਕਹੀਐ ਕਿਸੁ ॥੧੦॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਦੁਖੜਾ ਰੋਵਾਂ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੈਂ ਉਸ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਫਰੀਦਾ ਅਖੀ ਦੇਖਿ ਪਤੀਣੀਆਂ ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਰੀਣੇ ਕੰਨ ॥

ਸਾਖ ਪਕੰਦੀ ਆਈਆ ਹੋਰ ਕਰੋਦੀ ਵੰਨ ॥੧੧॥

ਕਿਸ ਕੋਲ ਰੋਵਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਨ ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਬਾਕੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2. ਦੂਜਾ- ਇਹ ਕਿ ਜੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਨਾ ਜੁੜਨ ਦਾ ਮਤਲਬ, ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਜਿਨੀ ਨ ਰਾਵਿਆ ਧਉਲੀ ਰਾਵੈ ਕੋਇ॥

ਕਰਿ ਸਾਂਈ ਸਿਉ ਪਿਰਹੜੀ ਰੰਗੁ ਨਵੇਲਾ ਹੋਇ॥੧੨॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਜੇ ਜਵਾਨ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਨਾਲ ਨਾ ਜੁੜਿਆ ਤਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਰਤਿਆ ਰਹਿ ਤਾਂ ਜੋ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਵੇਂ ਵਾਂਗ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।

ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਲੋਕ ਇਥੇ ਦਰਜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਿਰਫ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਚਿਆਰ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਃ ੩ ॥ ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੀ ਧਉਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੇ ਚਿਤਿ ਕਰੇ ॥

ਆਪਣਾ ਲਾਇਆ ਪਿਰਮੁ ਨ ਲਗਾਈ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

ਏਹੁ ਪਿਰਮੁ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ ॥੧੩॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਉਸ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਸਭ ਲਈ ਹੈ, ਜਵਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਰਧ। ਮੇਰਾ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬਾਕੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਵਲੋਂ ਹਰ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੀ ਤਾਂਗ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਜਾਂ ਬੁੱਢੇ।

ਫਰੀਦਾ ਨੰਢੀ ਕੰਤੁ ਨ ਰਾਵਿਓ ਵਡੀ ਥੀ ਮੁਈਆਸੁ॥

ਧਨ ਕੂਕੇਦੀ ਗੋਰ ਮੇਂ ਤੈ ਸਹ ਨਾ ਮਿਲੀਆਸੁ ॥੧੪॥

ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਰੱਬ ਨਾਲ ਨਾ ਜੁੜਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੋਈ ਮੇਰੀ ਆਤਮਿਕ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਅੰਤਰਆਤਮਾ ਮੇਰੀ ਆਤਮਿਕ ਮੌਤ 'ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਫਰੀਦਾ ਉਮਰ ਸੁਹਾਵੜੀ ਸੰਗਿ ਸੁਵੰਨੜੀ ਦੇਹ॥

ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਪਾਈਅਨਿ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹ॥੧੫॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਉਮਰ 'ਚ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਉਹ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਤੀਜਾ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਓਨਾ ਹੀ ਲਾਹਾ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਜਵਾਨੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਵਾਨੀ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਜੇਬਨ ਜਾਂਦੇ ਨਾ ਡਰਾਂ ਜੇ ਸਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਜਾਇ॥

ਫਰੀਦਾ ਕਿਤੀ ਜੇਬਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਿਨੁ ਸੁਕਿ ਗਏ ਕੁਮਲਾਇ॥੧੬॥

ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮੇਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਫ਼ਰੀਦ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤੀ ਜਵਾਨੀ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਲਈ।

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਫੁਲੜਾ ਫਲੁ ਭੀ ਪਛਾ ਰਾਤਿ॥

ਜੇ ਜਾਗੀਨ੍ਹੁ ਲਹੀਨਿ ਸੇ ਸਾਈ ਕੰਨੋ ਦਾਤਿ॥੧੭॥

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਆਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਲਾਹਾ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਮੌਤ

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰਗਤ ਦੇ ਭੇਗਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭੇਗ ਦੇ ਕਾਰਡਾਂ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰਚੇ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਅਵੇਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਸੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਸਾਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ :

1. ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਲੰਬੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੌਤ ਆਉਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸਭ ਦੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਅੱਜ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੱਲ।

ਬੁਢਾ ਹੋਆ ਸੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਕੰਬਣਿ ਲਗੀ ਦੇਹ॥

ਜੇ ਸਉ ਵਰ੍ਹਿਆ ਜੀਵਣਾ ਭੀ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਖੇਹ॥੪੧॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ। ਜੇ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਦੁਹੁ ਦੀਵੀ ਬਲੰਦਿਆ ਮਲਕੁ ਬਹਿਠਾ ਆਇ॥

ਗੜ੍ਹ ਲੀਤਾ ਘਟੁ ਲੁਟਿਆ ਦੀਵੜੇ ਗਇਆ ਬੁਝਾਇ ॥੪੨॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮੌਤ ਨੇ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਕੇ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੁਝਾ ਜਾਵੇਗੀ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਇਟ ਸਿਰਾਣੇ ਭੁਇ ਸਵਣੁ ਕੀੜਾ ਲੜਿਓ ਮਾਸਿ॥

ਕੇਤੜਿਆ ਜੁਗ ਵਾਪਰੇ ਇਕਤੁ ਪਇਆ ਪਾਸਿ॥੬੭॥

ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਖੁਬਸੂਰਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਸਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ (ਕਬਰ 'ਚ) ਕੀੜਿਆਂ ਨੇ ਖਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕੋ ਪਾਸੇ ਕਬਰ 'ਚ ਪਿਆ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਭੰਨੀ ਘੜੀ ਸਵੰਨਵੀ ਟੁਟੀ ਨਾਗਰ ਲਜੁ॥

ਅਜਰਾਈਲੁ ਫਰੇਸਤਾ ਕੈ ਘਰਿ ਨਾਠੀ ਅਜੁ॥੬੮॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਮੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸਰੀਰ ਨੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਡੋਰ ਨੇ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ, ਮੌਤ ਦਸਤਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

2. ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਮਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੱਗੋਂ ਤੇਰਵੀਂ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ, ਡਰ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਆ ਘੇਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੇ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹੇ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਦਰੀਆਵੈ ਕੰਨੂਹੈ ਬਗੁਲਾ ਬੈਠਾ ਕੇਲ ਕਰੇ ॥ ਕੇ

ਲ ਕਰੇਦੇ ਹੰਝ ਨੇ ਅਚਿੰਤੇ ਬਾਜ ਪਏ॥ '

ਬਾਜ ਪਏ ਤਿਸੁ ਰਬ ਦੇ ਕੇਲਾਂ ਵਿਸਰੀਆਂ॥

ਜੇ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਨ ਚੇਤੇ ਸਨਿ ਸੇ ਗਾਲੀ ਰਬ ਕੀਆਂ॥੯੯॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਡੇ ਬੈਠਾ ਬਗੁਲਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੈ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਬਾਜ਼ ਆ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦਬੋਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ ਨੇ ਬਗੁਲੇ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖੇਡ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਤ ਨੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਰੱਬ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ, ਮੇਰੇ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

3. ਮੌਤ ਦਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੁਤਬੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਮੌਤ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਉਣੀ ਹੈ ਤੇ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਵੀ।

ਪਾਸਿ ਦਮਾਮੇ ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਭੇਰੀ ਸਡੇ ਰਡ॥

ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣ ਮਹਿ ਥੀਏ ਅਤੀਮਾ ਗਡ॥੪੫॥

ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਛਤ੍ਰ ਝੁਲਦੇ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਢੋਲਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਯਤੀਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪਏ ਹਨ।

4. ਮੌਤ ਦੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਚੇਤ ਰਹੀਏ। ਇਹ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰਹੇ ਕਿ ਜਾਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਖਤ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਰਨਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਸੱਚਿਆਰ ਬਣਨ ਵੱਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕੰਮ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਨੂੰ ਹਲੂਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਫਾਲਤੂ ਦੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਅਤੇ ਸੱਚਿਆਰ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਰ ਜਲਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ।

ਦੇਖੁ ਫਰੀਦਾ ਜੁ ਥੀਆ ਦਾੜੀ ਹੋਈ ਭੂਰ॥

ਅਗਹੁ ਨੇੜਾ ਆਇਆ ਪਿਛਾ ਰਹਿਆ ਦੂਰਿ॥੯॥

ਫਰੀਦ, ਧਿਆਨ ਦੇ ਕਿ ਤੂੰ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਮੌਤ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਜਿਤੁ ਦਿਹਾੜੈ ਧਨ ਵਰੀ ਸਾਰੇ ਲਏ ਲਿਖਾਇ॥ ਮਲਕੁ ਜਿ ਕੰਨੀ ਸੁਣੀਦਾ ਮੁਹੁ ਦੇਖਾਲੇ ਆਇ॥

ਜਿੰਦੁ ਨਿਮਾਣੀ ਕਢੀਐ ਹਡਾ ਕੂ ਕੜਕਾਇ॥ ਸਾਰੇ ਲਿਖੇ ਨ ਚਲਨੀ ਜਿੰਦੁ ਕੁੰ ਸਮਝਾਇ॥

ਜਿੰਦੁ ਵਹੁਟੀ ਮਰਣੁ ਵਰੁ ਲੈ ਜਾਸੀ ਪਰਣਾਇ॥ ਆਪਣ ਹਥੀ ਜੇਲਿ ਕੈ ਕੈ ਗਲਿ ਲਗੈ ਧਾਇ॥

ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ ਪੁਰਸਲਾਤ ਕੰਨੀ ਨ ਸੁਣੀ ਆਇ॥ ਫਰੀਦਾ ਕਿੜੀ ਪਵੰਦੀਈ ਖੜਾ ਨ ਆਪੁ ਮੁਹਾਇ॥੧॥

ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਮਰਨਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਬੱਸ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਆਏਗੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਢਾਲ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬੇਬਸ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਓਹ, ਮੇਰੀ ਅੰਤਰਆਤਮਾ, ਇਹ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਹੁਟੀ ਆਪਣੇ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸੱਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦਾ ਰਾਹ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹਿ, ਤੈਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਤੇ ਸੱਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਚੱਲ।

ਫਰੀਦਾ ਮਹਲ ਨਿਸਖਣ ਰਹਿ ਗਏ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਤਲਿ॥

ਗੋਰਾਂ ਸੇ ਨਿਮਾਣੀਆ ਬਹਸਨਿ ਰੂਹਾਂ ਮਲਿ॥

ਆਖੀਂ ਸੇਖਾ ਬੰਦਗੀ ਚਲਣੁ ਅਜੁ ਕਿ ਕਲਿ॥੯੭॥

ਫਰੀਦ, ਜਿੰਦ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕੁੱਲ ਮਲਕੀਅਤ ਇੱਕ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਕਬਰ ਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਫਰੀਦ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵੱਲ ਚੱਲ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੇਲੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

5. ਮੌਤ ਭਾਵੇਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਫਰੀਦਾ ਗੋਰ ਨਿਮਾਣੀ ਸਭੁ ਕਰੇ ਨਿਘਰਿਆ ਘਰਿ ਆਉ॥

ਸਰਪਰ ਮੈਥੈ ਆਵਣਾ ਮਰਣਹੁ ਨਾ ਡਰਿਆਹੁ॥੯੩॥

ਫਰੀਦਾ, ਮੇਰੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਕਬਰ ਮੈਨੂੰ ਸੱਦ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਆਖਰੀ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ ਜੋ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਤ ਸਭ ਨੂੰ ਆਉਣੀ ਹੈ।

ਰੱਬੀ ਗੁਣ

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਾਟ ਤੈਅ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਜੋ ਸੱਚਿਆਰ ਬਣਨ ਨੂੰ, ਦਰਵੇਸ਼ ਬਣਨ ਨੂੰ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਨੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਆਓ ਦੇਖੀਏ।

1. ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ- ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਉਸ ਇੱਕ ਮਾਲਕ ਦੀ ਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲੈਣਾ, ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਿਮ ਤੇ ਚਲਾਕ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਊਚ-ਨੀਚ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਗੁਣ ਇਸੇ ਸੋਚ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਬਗੈਰ ਅੱਗੇ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਫਰੀਦਾ ਮਨੁ ਮੈਦਾਨੁ ਕਰਿ ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਲਾਹਿ॥

ਅਗੈ ਮੂਲਿ ਨ ਆਵਸੀ ਦੇਜਕ ਸੰਦੀ ਭਾਹਿ॥੭੪॥

ਫਰੀਦ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਇਹ ਬੈਠਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਊਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਭਾਵ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਆਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਨਰਕ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਜੋ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੫॥ ਫਰੀਦਾ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੈ ਰਬ ਮਾਹਿ॥

ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੇ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ॥੭੫॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ ਉਸ ਕਰਤੇ ਵਿੱਚ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਆਖਾਂ।

2. ਸਬਰ- ਸਬਰ ਇੱਕ ਮਹਾਂ ਗੁਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਗੁਣ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਅਡੋਲਤਾ, ਲਗਨ, ਸੰਤੋਖ, ਧੀਰਜ, ਜਿਰਾਂਦ ਆਦਿ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਈ ਤੀਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਦਾ ਵੀ।

ਫਰੀਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਲਾਹਿ ਭਰਾਂਦਿ॥

ਦਰਵੇਸਾਂ ਨੇ ਲੇੜੀਐ ਰੁਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦਿ॥੬੦॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਰੱਬੀ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ (ਬੰਦਗੀ) ਕਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦਾ ਡਰ, ਗੁੱਸਾ, ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਕਾਹਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰ। ਦਰਵੇਸ (ਸਚਿਆਰ) ਬਣਨ ਦੇ ਇਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵਰਗਾ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਬਰ ਮੰਝ ਕਮਾਣ ਏ ਸਬਰੁ ਕਾ ਨੀਹਣੇ ॥

ਸਬਰ ਸੰਦਾ ਬਾਣੁ ਖਾਲਕੁ ਖਤਾ ਨ ਕਰੀ॥੧੧੫॥

ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਅਡੋਲਤਾ ਨਾਲ ਤਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਤਾਰ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ 'ਚੋਂ ਲਗਨ ਦਾ ਤੀਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੇ ਮੇਰੇ ਟੀਚੇ ਤੋਂ ਖੁੰਝਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸਬਰ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਨੇ।

ਸਬਰ ਅੰਦਰਿ ਸਾਬਰੀ ਤਨੁ ਏਵੈ ਜਾਲੇਨ੍ਹਿ॥

ਹੇਨਿ ਨਜੀਕਿ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਭੇਤੁ ਨ ਕਿਸੈ ਦੇਨਿ॥੧੧੬॥

ਸਬਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲਗਨ ਨਾਲ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਰਾਜ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾ ਮੈਂ ਉਸ ਖੁਦਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ।

ਸਬਰੁ ਏਹੁ ਸੁਆਉ ਜੇ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਦਿੜੁ ਕਰਹਿ॥

ਵਧਿ ਥੀਵਹਿ ਦਰੀਆਉ ਟੁਟਿ ਨ ਥੀਵਹਿ ਵਾਹੜਾ॥੧੧੭॥

ਓਹ ਬੰਦਿਆ, ਅਜਿਹਾ ਸਬਰ ਹੀ ਤੇਰਾ ਆਤਮਿਕ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਏਹੀ ਸਬਰ ਤੇਰੇ ਆਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਰਗੀ ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਵੇਗਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪੀ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਸਫ਼ਰ, ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਨਾਲੇ ਵਾਂਗ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇਗਾ।

3. ਨਿਮਰਤਾ - ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਹਲੀਮੀ, ਮਸਕੀਨੀ, ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ Humility ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਰਤਾ ਲਈ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਘਾਹ ਅਤੇ ਖਾਕ ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਥੀਉ ਪਵਾਹੀ ਦਭੁ॥ ਜੇ ਸਾਂਈ ਲੇੜਹਿ ਸਭੁ॥ ਇਕੁ ਛਿਜਹਿ ਬਿਆ ਲਤਾੜੀਅਹਿ॥ ਤਾਂ

ਸਾਈ ਦੇ ਦਰਿ ਵਾੜੀਅਹਿ॥੧੬॥

ਫ਼ਰੀਦ, ਤੂੰ ਨਿਮਰ ਬਣ ਜਾ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਰਮੇ ਹੋਏ ਮਾਲਕ ਦੀ ਭਾਲ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਕਈ ਲੋਕ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਨੇ ਤੇ ਕਈ ਤੈਨੂੰ ਲਤਾੜ ਸਕਦੇ ਨੇ ਪਰ ਤੂੰ ਨਿਮਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੀ ਨਿਮਰਤਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ, ਸਾਈਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਖਾਕੁ ਨ ਨਿੰਦੀਐ ਖਾਕੁ ਜੇਡੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਜੀਵਦਿਆ ਪੈਰਾ ਤਲੈ ਮੁਇਆ ਉਪਰਿ ਹੋਇ॥੧੭॥

ਫ਼ਰੀਦ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਨਾ ਸਮਝ, ਇਸ ਬਰਾਬਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ। ਆਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗੂਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੋਹਰੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ॥

ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ॥੧੨੭॥

ਸਹਾਰਨ ਦਾ ਗੁਣ ਹੋਵੇ, ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਾਰਿਤ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ। ਹੇ ਮੇਰੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਹੋਣ ਅਪਣਾ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਮੇਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਤਿ ਹੋਦੀ ਹੋਇ ਇਆਣਾ॥ ਤਾਣ ਹੋਦੇ ਹੋਇ ਨਿਤਾਣਾ॥ ਅਣਹੋਦੇ ਆਪੁ ਵੰਡਾਏ॥ ਕੇ

ਐਸਾ ਭਗਤੁ ਸਦਾਏ॥੧੨੮॥

ਸਿਆਣਪ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਮਰ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ, ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਾ ਚੁੱਕਣਾ। ਖੁਦ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣਾ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ॥

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੇਲਵੇ॥੧੨੯॥

ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਫਿਕਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸੱਚੇ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਣਾਈ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਹੈ।

4. ਆਪਾ ਪੜਚੋਲ: ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਗੁਣਾਂ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਵਿਵਹਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫੁ ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖ॥

ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ ਸਿਰੁ ਨੀਵਾਂ ਕਰਿ ਦੇਖੁ॥੬॥

ਫਰੀਦ, ਜੇ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਅਕਲਮੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣਾ ਬੰਦ ਕਰ। ਸਗੋਂ ਆਪਾ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰ।

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੈ ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆਂ ਤਿਨ੍ਹ੍ਹਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ॥

ਆਪਨੜੇ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ਪੈਰ ਤਿਨ੍ਹ੍ਹਾ ਦੇ ਚੁੰਮਿ॥੭॥

ਫਰੀਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਨਾ ਸੋਚ ਜੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਇਨਸਾਫੀ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ।

5. ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ - ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਇੱਕ ਸੱਚਿਆਰ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਵਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਨੂੰਨ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਮਾੜਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ ਲਾਵਣੁ ਮੇਰੀ ਭੁਖ॥

ਜਿਨਾ ਖਾਧੀ ਚੋਪੜੀ ਘਟੇ ਸਹਨਿਗੇ ਦੁਖ॥੨੮॥

ਮੇਰੇ ਰੋਟੀ ਹੱਕ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਹੀ ਮੇਰੀ ਦਾਲ ਹੈ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਚਸਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੜ੍ਹਚ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇੱਕ ਆਤਮਿਕ ਅੰਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

6. ਦੂਜੇ ਦਾ ਮਾਲ ਦੇਖ ਨਾ ਸੜਨਾ- ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਦੂਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ, ਧਨ ਦੌਲਤ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾ ਜਰਨਾ। ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਭਾਵੇਂ ਮਣਾ ਮੂਹੀਂ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਰੀਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਪਾਈਆ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਿਕ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਸਾਦਗੀ ਰੱਖਣਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਰੁਖੀ ਸੁਖੀ ਖਾਇ ਕੈ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀਉ ॥

ਫਰੀਦਾ ਦੇਖਿ ਪਰਾਈ ਚੋਪੜੀ ਨਾ ਤਰਸਾਏ ਜੀਉ ॥੨੯॥

ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੀ ਸਾਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਅਤੇ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਧੀਆ ਦੇਖ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਨਾ ਤੜਪਾ।

7. ਰੱਬੀ ਕੰਮ - ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਹਨ। ਪਰ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਰੱਬੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਰੱਬੀ ਕੰਮ ਹੀ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਦੇ ਨੇ।

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨ੍ਹ੍ਹੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਈ ਦੈ ਦਰਬਾਰਿ॥੫੯॥

ਫਰੀਦ, ਮੈਂ ਉਹ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰਆਤਮਾ ਅੱਗੇ ਸਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਹੋਵਾਂ।

ਮਃ ੫॥ ਫਰੀਦਾ ਦਿਲੁ ਰਤਾ ਇਸੁ ਦੁਨੀ ਸਿਉ ਦੁਨੀ ਨ ਕਿਤੈ ਕੰਮਿ॥

ਮਿਸਲ ਫਕੀਰਾਂ ਰਾਖੜੀ ਸੁ ਪਾਈਐ ਪੂਰ ਕਰੰਮਿ॥੧੧੧॥

ਫਰੀਦ, ਦਿਲ ਮੇਰਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੂਹਾਨੀ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਦਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਹ ਔਖਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਰੱਬੀ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰੇ ਲੱਗਣਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਹੀ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਇਸ ਖ਼ੁਬਸੂਰਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਤੱਤ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ।

ਜਿਉਣਵਾਲਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ...

ਕੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤਕ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ?

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਉਣਵਾਲਾ
brar_jiwanwala@hotmail.com

ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸੱਚ ਢੂੰਡ ਕੇ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਜਿਗਰਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਵੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਸਮਝ ਕੇ ਸੱਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗਰਦਨ ਮਰੋੜਨ ਤਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਰਣ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪੜ੍ਹਨਾ ਨਹੀਂ, ਖੋਜਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਮਝਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਇਸ ਝੂਠ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾਂ ਨਿਰਾਦਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬਸ ਇਕੋ ਰੱਟ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀ ਇਹ ਸਾਡੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਰਵਾਇਤ ਜਾਂ ਮਰਯਾਦਾ 5000 ਸਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ, ਭਰੇ ਇੱਕਠ ‘ਚ, ਜੰਝੂ/ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸੋਚੋ ਜ਼ਰਾ ਕਿਤਨਾ ਉੱਧ-ਮੂਲ ਮੱਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ? ਇਹ ਸੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਲਲਕਾਰ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨਾ ਮੈਲਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ਨਾ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਜੰਝੂ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾ ਦਿਓ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਰਵਾਇਤ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹਾਂ, ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ।

ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਮੁਤਾਬਕ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਧੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1536 ਸੰਮਤ (1479 ਈ:) ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੰਮਤ 1560, 11 ਮਾਘ (1503 ਈ:) ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 36 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ 60 ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ 60 ਸਾਲ ਦਾ ਆਦਮੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਰ ਬੰਦਾ ਬਾਬਾ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਨ ਦੇ ਨੇੜ-ਤੇੜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਵੀ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਮਤ ਮੁਤਾਬਕ ਬਾਬੇ ਮੋਹਣ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1504-1505ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਤਕਰੀਬਨ 95-96 ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਮੋਹਣੁ ਕਮਲਾ ਹੋਇਆ ਚਉਬਾਰਾ ਮੋਹਰੀ ਮਨਾਇਆ॥
 ਮੀਣਾ ਹੋਇਆ ਪਿਰਥੀਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਤੋਂਡਕ ਬਰਲੁ ਚਲਾਇਆ॥ ਵਾਰ 26 ਪਉੜੀ 33॥

ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਕਮਲਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਤਨੀ ਲੰਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਜੀ 62 ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਯਾਨੀ ਸੰਮਤ 1597 ਅਤੇ ਗੁਰਿਆਈ 12 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮਤਲਬ 1609 ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੁਰਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ 75-76 ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਕਿਤਨਿਆਂ ਵਰਿਆਂ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਮਤ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਦੇ ਸੰਮਤ ਵੀ ਟਿਕਾਊ ਹਨ।

ਦਰਅਸਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 18 ਅਪ੍ਰੈਲ 1509ਈ. ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 31 ਮਾਰਚ 1504 ਈ. ਦਾ ਹੈ। ਕੁੜਮਾਚਾਰੀ ਵਿਚ ਦੋ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਫਰਕ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਅਤੇ ਇਤਬਾਰੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ:

“ਬਹੁੜ ਸੰਮਤ ਬੀਤੇ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਸੈ ਖਟ-ਸਠਿ। ਦਿਨ ਵੈਸਾਖ ਗਏ ਦਸ-ਅਠ।
 ਮਾਤਾ ਲਖੇ ਦੇ ਉਦਰੋਂ ਚਾਨਣੇ ਪੱਖ। ਜਨਮੇ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੱਖ॥9॥

ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਪਹਿਲਾ ਹਿਸਾ ਪੰਨਾ 195)। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ 1566 ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ 1536 ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨੇ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮੱਖੀ ਮਾਰ ਛੱਡੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਨਾਲ 1532ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। 1534ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ, 1536ਈ: ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਿਰ-ਵਿਵਾਦ ਤੱਥ ਅਨੁਸਾਰ 1539 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਉਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ 1540ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। 1552 ਈ: ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਵੀ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 1552 ਈ: ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ 16 ਫਰਵਰੀ 1554ਈ: ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1563ਈ: ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕੇ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣੇ ਵੇਲੇ ਤੀਸਰੇ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੋਹਰੀ ਜੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਹੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਅਨੰਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ 14 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ‘ਸੁੰਦਰ’ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹ-ਦਾਦੇ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ “ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ” ਕਿਸ ਨੇ ਲਿਖੀ? ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 1574 ਈ: ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ 38-40 ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਨੇੜ-ਤੇੜ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਵਧੀ ਬਾਰੇ ਇਤਹਾਸ ਚੁਪ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਕਮਲਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਤਨੀ ਲੰਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਮਨੋਚਕਿਤਸਕ ਖੋਜਾਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨਸਕ ਤਣਾਉ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ, ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅੱਠ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਰੋਗ ਚਿੰਬੜਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਸਕ ਤਣਾਉ ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਸੁੰਢ ਵਰਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਕੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਕਿ ਮੋਹਣ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ (1574-1581) ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ‘ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ 4’ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸਮੱਗਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੋਹਣ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ 40-45% ਭਾਗ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਮਹਿਰੂਮ ਰਹਿ ਗਏ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੋਹਨ ਦੇ ਬੇਮੁੱਖੀ ਅਤੇ ਦੇਖੀ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰਣ ਤ੍ਰੇਹਣ-ਭੱਲਾ-ਸੋਢੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੁੜੱਤਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮੁਲਾਜ਼ੇ ਲਈ ਸਲੋਕ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ:

ਸਲੋਕ ਮ: ੪ ॥ ਧੁਰਿ ਮਾਰੇ ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੇਈ ਹੁਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਾਰੇ ॥ਜੇ ਮੇਲਣ ਨੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਲੋਚੀਐ ਨ ਦੇਈ ਮਿਲਣ ਕਰਤਾਰੇ ॥ਸਤਸੰਗਤਿ ਢੇਈ ਨਾ ਲਹਨਿ ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰਿ ਵੀਚਾਰੇ ॥ਕੋਈ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਹੁਣਿ ਓਨਾ ਨੋ ਤਿਸੁ ਮਾਰੇ ਜਮੁ ਜੰਦਾਰੇ ॥ਗੁਰਿ ਬਾਬੈ ਫਿਟਕੇ ਸੇ ਫਿਟੇ ਗੁਰਿ ਅੰਗਦਿ ਕੀਤੇ ਕੂੜਿਆਰੇ ॥ਗੁਰਿ ਤੀਜੀ ਪੀੜੀ ਵੀਚਾਰਿਆ ਕਿਆ ਹਥਿ ਏਨਾ ਵੇਚਾਰੇ ॥ਗੁਰੂ ਚਉਥੀ ਪੀੜੀ ਟਿਕਿਆ ਤਿਨਿ ਨਿੰਦਕ ਦੁਸਟ ਸਭਿ ਤਾਰੇ ॥ਕੋਈ ਪੁਤੁ ਸਿਖੁ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਤਿਸੁ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰੇ ॥ਜੇ ਇਛੈ ਸੇ ਫਲੁ ਪਾਇਸੀ ਪੁਤੁ ਧਨੁ ਲਖਮੀ ਖੜਿ ਮੇਲੇ ਹਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ਸਭਿ ਨਿਧਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਚਿ ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਹਰਿ ਉਰ ਧਾਰੇ ॥ਸੇ ਪਾਏ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਿਸੁ ਲਿਖਿਆ ਲਿਖਤੁ ਲਿਲਾਰੇ ॥ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਰੈ ਧੂੜਿ ਤਿਨ ਜੇ ਗੁਰਸਿਖ ਮਿਤ ਪਿਆਰੇ ॥੧॥ {ਪੰਨਾ 307}

ਸਲੋਕ ਮ: ੪ ॥ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਗੁਰੂ ਧਿਆਇਦਾ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ॥ਤੁਸਿ ਦਿਤੀ ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਘਟੈ ਨਾਹੀ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਕਿਸੈ ਦੀ ਘਟਾਈ ॥ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੈ ਵਲਿ ਹੈ ਤਾਂ ਝਖਿ ਝਖਿ ਮਰੈ ਸਭ ਲੋਕਾਈ ॥ਨਿੰਦਕਾ ਕੇ ਮੁਹ ਕਾਲੇ ਕਰੇ ਹਰਿ ਕਰਤੈ ਆਪਿ ਵਧਾਈ ॥ਜਿਉ ਜਿਉ ਨਿੰਦਕ ਨਿੰਦ ਕਰਹਿ ਤਿਉ ਤਿਉ ਨਿਤ ਨਿਤ ਚੜੈ ਸਵਾਈ ॥ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਆਰਾਧਿਆ ਤਿਨਿ ਪੈਰੀ ਆਣਿ ਸਭ ਪਾਈ ॥੧॥ {ਪੰਨਾ 307}

ਮਃ ੪ ॥ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਤੀ ਗਣਤ ਜਿ ਰਖੈ ਹਲਤੁ ਪਲਤੁ ਸਭੁ ਤਿਸ ਕਾ ਗਇਆ॥ਨਿਤ ਝਹੀਆ ਪਾਏ ਝਗੁ ਸੁਟੇ ਝਖਦਾ ਝਖਦਾ ਝੜਿ ਪਇਆ॥ਨਿਤ ਉਪਾਵ ਕਰੈ ਮਾਇਆ ਧਨ ਕਾਰਣਿ ਅਗਲਾ ਧਨੁ ਭੀ ਉਡਿ ਗਇਆ॥ਕਿਆ ਓਹੁ ਖਟੇ ਕਿਆ ਓਹੁ ਖਾਵੈ ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਸਹਸਾ ਦੁਖੁ ਪਇਆ॥ਨਿਰਵੈਰੈ ਨਾਲਿ ਜਿ ਵੈਰੁ ਰਚਾਏ ਸਭੁ ਪਾਪੁ ਜਗਤੈ ਕਾ ਤਿਨਿ ਸਿਰਿ ਲਇਆ॥ ਓਸੁ ਅਗੈ ਪਿਛੈ ਢੇਈ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਨਿੰਦਾ ਮੁਹਿ ਅੰਬੁ ਪਇਆ॥ਜੇ ਸੁਇਨੇ ਨੇ ਓਹੁ ਹਥੁ ਪਾਏ ਤਾ ਖੇਹੁ ਸੇਤੀ ਰਲਿ ਗਇਆ॥ਜੇ ਗੁਰ ਕੀ ਸਰਣੀ ਫਿਰਿ ਓਹੁ ਆਵੈ ਤਾ ਪਿਛਲੇ ਅਉਗਣ ਬਖਸਿ ਲਇਆ ॥ਜਨ ਨਾਨਕ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਹਰਿ ਸਿਮਰਤ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਗਇਆ ॥੨॥ (ਪੰਨਾ 307)

ਮੌਤ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਸੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਮੌਤ ਦੀ ਚੋਭ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਰ ਗਿਆ ਬਾਰੇ ਅਲੰਕਾਰਕ ਸਬਦ ਵਰਤੀਂਦੇ ਹਨ: (ਅਧੁਰਾ ਵੀ) ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ, ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਆਦਿ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਮੋਹਣ ਪ੍ਰਕਰਨ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਬਦ ਹਨ: ਤਿਸ ਮਾਰੇ ਜੰਮ ਜੰਦਾਰੇ, ਪਚ ਮੂਆ, ਘਤਿ ਗਲਾਵਾਂ ਚਾਲਿਆ, ਕਾਲਾ ਮੁਹੁ ਜਮਿ ਮਾਰਿਆ, ਕਰਤੇ ਪਚਾਇਆ, ਝੜ ਪਿਆ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਬਦ ਸਮੂਹ ਅਸਾਧ ਮੋਹਨ ਦੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਪਰ ਕਸਰ ਵੀ ਕੋਈ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਮਾਰਿਆ ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜਮ ਦੀ ਮਾਰ ਪਈ ਹੈ? ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਇਹ ਮਾਰ ਮੋਹਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਈ ਅਤੇ ਹੁਣ ‘ਜਮੁ ਦੇ ਜੰਦਾਰੇ’ ਵੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਮੋਹਣ ਦੇ ਕਲੇਸ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਚੱਕ-ਰਾਮਦਾਸ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਸਾਜਸ਼ ਕਾਰਨ ਮੁੜ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ‘ਨਾ ਦੇਈ ਮਿਲਣ ਕਰਤਾਰੇ’। ‘ਕੋਈ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਹੁਣਿ ਓਨਾ ਨੇ’ ਪੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੂਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਰਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਮੋਹਣ ਦੀ ਬਖੀਲੀ, ਨਿੰਦਿਆ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿਲਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਗੁੰਗਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹਣ ਦੀ ਮੌਤ ਵਾਲੇ ਸੰਕੇਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਵਰਿਆਂ (1580-81) ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਵਾਪਰੀ। ਹਵਾਲਾ, ‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ ਸ.ਸ.ਪਦਮ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੋਹਣ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਜਾਣਾ ਸੀ? ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਮੁਰਖਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ,

ਪਗ ਉਪੇਤਾਣਾ॥ ਆਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ॥

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ, ਜੋ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਬਾਹਰੀ ਬਾਣੀ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਲੋਕ ਆਦਿ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਹਮਤੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣਾ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹਰ ਗੁਰੂ ਵਿਆਕਤੀ ਸਮੇਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪੀਉ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੇਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ॥ ਤਾ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ ॥ ਪੰਨਾ 186 ॥

ਖਜਾਨਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸਗੋਂ ਖਜਾਨਾ ‘ਖੇਲਿ’ ਕੇ ਡਿਠਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਇਕ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਏਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ’ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕੋਈ 5-6ਸਾਲ ਦਾ। ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ ਅਤੇ ਮੋਹਣ 1580-81 ‘ਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਕੰਵਰ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ....

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ

ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ

E-mail- kanwar238@yahoo.com

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਅਤੇ ਰਹਿਬਰ ਆਦਿ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨਮਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਬਰਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਜੀ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਰੱਬ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੁਤਰ ਜਾਂ ਦੂਤ ਆਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਹਰ ਪੈਗੰਬਰ, ਨੇ ਜੋ ਸਮਝਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਰਹਿਬਰ ਦਾ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਉਸ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇਨ ਬਿਨ ਤਾਂ ਲਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਵੀ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਗ਼ਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਉਹ ਚੇਲੇ, ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਖ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਪੈਰੋਕਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਜਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਉਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਲਿਖਤ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਤੇ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਧਰਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫਰਕ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਧਰਮ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਵਧੇ ਵਧੇ ਕਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਇਹ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵੇਦ-ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਜੋ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਸਤਕ NANAK : THE GURU (ਜੋ ਕਿ *Institute for Understanding Sikhism*. ਵਲੋਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ) ਉਹ ਇਕ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ: According to Prof John Bowker, editor, *The Oxford Dictionary of World Religions*:- **that revelation is always contingent—that is, no matter how strong the claims may be that a particular text or collection of texts comes from heaven or from God, it is always related to the particular historical circumstances in which it first appeared. And that means, in turn, that it is related to the transmission of a particular system.**

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਂਵੇ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਇਤਫਾਕੀਆ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਬਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਬੀ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਭੇਜੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਧਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਵੇਦਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਫਰਕ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਐਸੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਭਗਤਾਂ, ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਉਚਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਪੈਰੋਕਾਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਚਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਇਹ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਦਭਾਗੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਆਖ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਾਰ ਮਹਿ ਸਭ ਕਲਿ ਉਧਰੀ ਇਕ ਨਾਮ ਧਰਮ॥ (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-1387)

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚਰਾਗ ਜਲਾ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਕ “ਨਾਮ ਧਰਮ” ਵਾਲੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ। “ਨਾਮ ਧਰਮ” ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਧਰਮ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵਾਲਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਗਿਆਨ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੀ ਪੁਸਤਕ NANAK : THE GURU ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ: Here ਧਰਮ (Dharam) means duty, good deeds, virtues, righteousness, justice. *Guru Nanak has lit a lamp (formulated) the laws of righteousness/justice to remove the ignorance of the whole of humanity to enable them to cross the sea of life.*

ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਬਿਪਰਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਬਿਪਰਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਜਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਤਿਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਹੈ: “

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥ (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-628)

“ਧੁਰ” ਦਾ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੰਗਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ:

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥ (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-722)।

“ਖਸਮ” ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਇਹ “ਧੁਰ” ਕਿਥੇ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ? ਜਾਂ ਉਹ ਖਸਮ ਕਿਥੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਣੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਰੱਬ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਹਿੜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ?

ਜਦੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਖਸਮ” ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਜੀ, ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਅਸਮਾਨ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਜੋ ਬਾਣੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ “ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ” ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼। ਇਹ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੱਬ ਦਾ ਰੇਡੀਓ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣੇ ਤੇ ਤਾਂ ਹੀ। “ਰੱਬ, ਖਸਮ” ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਤਨੇ ਫਕੀਰਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਰ, ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਰੱਬ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਧੁਰ ਜਿਥੋਂ ਬਾਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ:

ਸਭੇ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ॥ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੇ ਬੋਲੈ ਰੇ॥ (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-988)

ਇਹ ਰਾਮ, ਉਹ ਰੱਬ ਹੀ ਹੈ ਜੋ (ਸਭੈ ਘਟ) ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ “ਰਾਮ” ਧੁਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਕਾਰਨਾ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਰ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੇਵਲ ਐਸੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਇਕ ਖਾਸ ਮਿਆਰ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਐਸੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਦੀ ਸੁਧੀ ਵਾਸਤੇ ਭਾਵ ਆਪਣਾ ਧੁਰ ਸਵਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ “ਸਬਦੁ ਸਚੀ” ਟਕਸਾਲ ਘੜਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

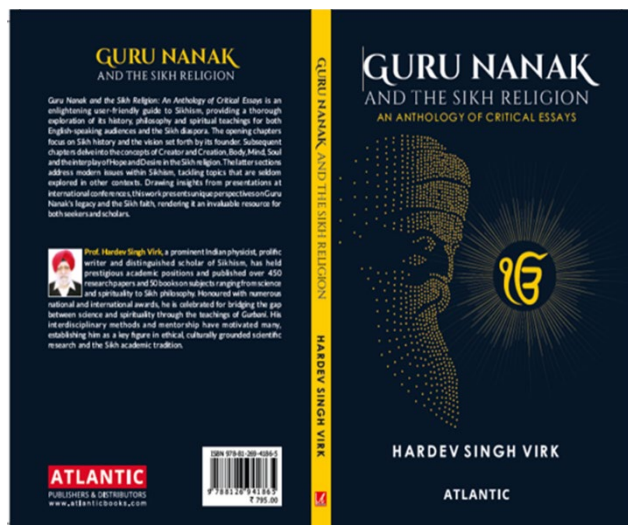
ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ” (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-8)।

ਇਹ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਆਖਰੀ ਪੌੜੀ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ “ਸਬਦੁ ਸਚੀ” ਭਾਵ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਗਿਆਨਮਈ ਟਕਸਾਲ ਘੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਭਾਵ ਸੱਚ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਘੜ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸੱਚਾ ਰੱਬ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਐਸੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣਗੇ, ਜੋ ਬਾਣੀ ਉਹ ਕਹੇਗਾ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਸਮੇਂ ਲਏ ਜਾਣ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਜਿਥੋਂ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਸੋਚ ਮੰਡਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟਕਸਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ, ਗੁਣਕਾਰੀ, ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਭਲਾਈ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨਮਈ ਹੋਵੇ। ਐਸਾ ਜੀਵਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ, ਈਰਖਾ, ਕਰੋਧ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਇਆ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਐਸਾ ਸੱਚਾ ਰੱਬ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਵਸ ਜਾਵੇ, ਐਸੀ ਟਕਸਾਲ ਘੜ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਐਸੇ ਧੁਰ ਜਾਂ ਐਸੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚੋਂ ਆਈ ਬਾਣੀ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਐਸੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਭ ਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੋੜ ਤਾਂ ਹੈ, ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨ ਦੀ। ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ।

ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ।

ਆਓ ਆਪਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਮੁ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦੁ ਕੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਜਪੁ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ “ਖਿੰਥਾ ਕਾਲਿ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ” ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਕਿ ਐ ਜੋਗੀ ਆ ਗੁਣ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਜੋਗ ਪੂਰਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਨਿਆਰੇ ਨੂੰ ਏਸੇ ਜਪੁ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਾਉੜੀ “ਭਾਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ.....” ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਦੇਖ ਆਹ ਗੁਣ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਦੇਖੀ ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਏਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਘੜਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਸ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਡਤ ਨੂੰ “ਦਇਆ ਕਪਾਹ.....” ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਜਨੇਊ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਗੁਣ ਅਪਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨਿਵਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ “ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਪੰਜਿ ਵਖਤ.....” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ, ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਆਹ ਗੁਣ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਸ ਅੱਖਰ ਤੇ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਮੈਡੀਟੇਟ ਕਰੋ। ਸਗੋਂ ਗੁਣ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿਤੀ ‘ਥਾਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੂ ਪਈਓ’ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵਿਚਾਰੋ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਨਾਮੁ ਠਾਕਰ ਕਾ ਭਇਓ ਜਿਸਕਾ ਸਭਿਸ ਆਧਾਰੇ॥ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਹੈ “ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਨਾਮ” ਹੀ ਥਾਲ ਰੂਪੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹਨ ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖੁ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ। ਇਹ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਪੰਗਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੇ ਖਾਵੇ ਜੇ ਕੇ ਭੁੰਢੇ ਤਿਸ ਕਾ ਹੋਏ ਉਧਾਰੇ॥ ਹੁਣ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣ ਜਾਂ ਨਾਮ ਨਾ ਤਾਂ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਿਗਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦੀ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ। ਇਥੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਭਾਈ ਜਿਸ ਨੇ ਇੰਨਾ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੋਚ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂ ਧਿਆ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਕੋਈ ਸਮਾਧੀ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ। ਸੋ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਿਮਰਨ ਜਾਂ ਧਿਆਇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਜਾਂ ਮੈਡੀਟੇਟ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਟਿਕ ਟਿਕੀ ਲਗਾ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ, ਕੰਨ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬੰਦ ਤੋਂ ਕਹੀ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਵੇ, ਕੰਨ ਬੰਦ ਕਰ ਲਵੇ ਕੀ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁਪ ਕਰਾ ਲਵੇਗਾ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਮਰਜੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਲਵੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ “ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਖੇਡਦਿਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਪੱਕਾ ਕਰਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ “ਅੱਖੀ ਤਾਂ ਮੀਟੈ ਨਾਕੁ ਪਕੜੈ ਠਗਨਿ ਕੇ ਸੰਸਾਰੁ”॥ ਸੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਡੀਟੇਟ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਪਰ ਦਸਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮੈਡੀਟੇਟ ਕਰੋ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ” ਏਥੇ ਨਾਮ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਮ ਦੇ ਮਤਲਬ ਹਨ। **ਡਾ: ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ।**

BOOK REVIEW

Title: Guru Nanak & The Sikh Religion (An Anthology of Critical Essays)

Author: Prof. Hardev Singh Virk, Professor of Eminence (Hon.), SGGS World University, Fatehgarh Sahib, Punjab, India

Publisher: Atlantic Publishers & Distributors

Publication Year: 2025

Pages: 150; **Price:** Rs. 595, US\$10

ISBN: 978-81-269-4186-5

Reviewer: Dr. Devinder Pal Singh, Director, Center for Understanding Sikhism, Mississauga, ON, Canada

In his book “Guru Nanak and the Sikh Religion,” Prof. Hardev Singh Virk presents a compilation of 16 critical essays on Sikhism. The introduction sets the stage by explaining the genesis of these essays, which were initially intended as lectures for an online platform and later adapted for a wider audience. This introductory note frames the book not as a traditional historical text but as a collection of thoughtful reflections on the religion's core principles and contemporary issues.

The Sikh Religion: Introduction and Overview (Chapter 1) traces the faith's origins to Guru Nanak in the 15th century, highlighting his foundational teachings and his extensive travels to spread a message of universal brotherhood. It also provides a historical overview of the ten Sikh Gurus, the institutionalization of the religion through concepts like *dharamsal*, *langar*, and *manjis*, and the compilation of the Guru Granth Sahib. The chapter emphasizes the distinct identity of Sikhism, rejecting the notion that it is a sect of Hinduism and clarifying the role of the Guru as a divine messenger rather than an incarnation of God.

Guru Nanak: The Founder of Sikh Religion (Chapter 2) delves into the life of Guru Nanak, presenting him not just as a religious leader but as a pioneer of social, political, and spiritual revolution in India. The chapter explores his early life, his spiritual awakening, and his travels (*udasis*). The author highlights how Guru Nanak challenged the social norms of his time, including the caste system and religious rituals, and established a new way of life at Kartarpur. The chapter emphasizes his role in creating a distinct faith with its own institutions and practices, which was continued by the nine succeeding Gurus.

Guru Nanak: A Pioneer of Social, Political & Spiritual Revolution in India (Chapter 3) explores Guru Nanak's revolutionary impact on Indian society. The author discusses how the Guru challenged the socio-political and spiritual stagnation of his time, advocating for equality, social justice, and a direct relationship with God. The essay examines his teachings on rejecting the caste system and the importance of a householder's life. The author highlights how Guru Nanak's mission was to reform society from the ground up, promoting a faith that was not just about personal salvation but about building a just and equitable community.

Concept of GOD, the Ultimate Reality, in Sikh Religion (Chapter 4) provides an in-depth analysis of Guru Nanak's unique contribution of defining God as both transcendental and immanent. The chapter examines the various aspects of God, emphasizing the concept of a "Personal God" as promoted in the SGGS. The author clarifies that Sikhism is strictly monotheistic, believing in One God as the Ultimate Reality, and provides an explanation of the faith's core principles through the use of Gurbani quotes.

Approaches to the Exegesis of Sri Guru Granth Sahib (Chapter 5) focuses on the various scholarly approaches to Sikh exegesis, citing the work of both Western scholars and Sikh scholars. The essay highlights the

ongoing controversies surrounding the interpretation of Gurbani and the importance of a correct, logical, and scientific approach. The author references Macauliffe's interpretation as a model for understanding the Gurus' message in a way that respects the faith's moral and political merits.

In the chapter "Sikh View of Creator & Creation vis-à-vis Stephen Hawking's Ideas" (Chapter 6), the author draws a parallel between Sikh theology and modern scientific thought, explicitly referencing the ideas of Stephen Hawking, which are redundant in face of Guru Nanak's creation hypothesis. The essay examines the Sikh scripture's perspective on the Creator and creation, arguing for its compatibility with a scientific worldview. The author posits that the SGGS provides a framework for understanding the universe that can be logically and scientifically interpreted, thereby making the faith relevant in a modern scientific age.

Concept of Mind, Body, and Soul in the Sikh Scripture (SGGS) (Chapter 7) explores the interconnected concepts of mind, body, and soul as presented in the SGGS. The author discusses how the soul, being a subtle essence of the five elements, is entangled in the body and must overcome its influence. The chapter delves into Gurbani's perspective on the human condition and how an individual can attain spiritual liberation while living a worldly life. The author quotes from the SGGS to provide a spiritual and logical understanding of these fundamental concepts.

Concept of Maya in Sri Guru Granth Sahib (Chapter 8) provides a critical analysis of the concept of Maya (worldly possessions and illusions) in Sikhism as a "necessary evil" for leading a worldly life. The essay explores the dual nature of wealth, which is essential for a trouble-free life but can also be a source of anxiety and temptation. The author uses a Gurbani quote to illustrate the predicament of humans with both excess and lack of Maya, highlighting the need for balance and a liberated state of mind.

In the chapter "A Critique of 'Hope' and 'Desire' in the Sikh Religion" (Chapter 9), the author examines the concepts of hope and desire from a Sikh perspective, contrasting them with those found in other religious traditions. He introduces the Sikh concept of Chardi Kalaa, a state of eternal optimism and joy, and connects it to the idea of being content with God's will (*bhanna*). The author shares a personal anecdote about how his faith in the SGGS helped him overcome adversity, illustrating how Sikh teachings provide moral strength and a formula for alleviating worries through honest effort and meditation.

The essay "A Critical Evaluation of Waheguru Gurmantar in Sikh Religion" (Chapter 10) provides a critical examination of the term "Waheguru" as a form of address for God. The author presents the historical context of its use and offers his opinion that the term was originally used as a eulogy for Guru Ram Das, not as a reference to God. He provides evidence from the SGGS to support this claim, highlighting how different contributors to the sacred text used various names to represent the divine. The essay prompts readers to think critically about the origins and usage of a term central to Sikh devotion.

The chapter "How and Why the Message of Guru Nanak got Distorted?" (Chapter 11) is a critical examination of the historical factors that led to the distortion of Guru Nanak's original message. The author discusses the influence of schismatic groups like the Minas and Dhirmalias, who wrote fake scriptures and opposed the mainstream Gurus. He also points to the failure of Sikh scholars and institutions to correctly interpret Gurbani, as well as the impact of the Brahmanical environment on the perception of Sikhism. The essay highlights the need for a "paradigm-shift" in Sikhi to counter these historical and ongoing issues.

In the chapter "Sikhi at the Cross-Roads: Do We Need a Paradigm Shift in Sikhi?" (Chapter 12), the author argues that Sikhism is at a critical juncture and requires a paradigm shift to remain relevant in the modern world. He laments that the Gurus' message has been misinterpreted due to various factors, including the influence of Brahmanical traditions. The author suggests a return to the core principles of Guru Nanak and a focus on critical, logical, and scientific interpretations of Gurbani. He proposes a new movement, similar to the Singh Sabha movement, to address the current challenges and bring a renaissance to the faith.

The essay “Why Sikhism Fails to Impact at Global Level?” Some Random Thoughts” (Chapter 13) explores the reasons behind Sikhism's limited global impact, despite its universal message. The author contrasts the spread of Christianity and Islam, which benefited from missionary efforts and institutional support, with Sikhism's lack of a similar organizational structure. He suggests that Sikh institutions create well-versed preachers who can disseminate the message in foreign languages and make the Sikh scripture more widely accessible. He also advocates for making the faith more inclusive by engaging with groups like the Nanakpanthis.

Genesis of Hindu-Sikh Divide: A Critical Evaluation of the Divide (Chapter 14) critically examines the historical and political reasons for the divide between the Hindu and Sikh communities. The author uses historical evidence to analyze the roots of this divide, challenging the notion that Sikhism is a part of Hinduism. He references the authoritative statement from the Sri Guru Granth Sahib by Guru Arjun Dev, which clearly declares the independent position of Sikhism. This essay provides a thought-provoking perspective on a sensitive and complex topic within the Indian context.

In the chapter “Use of Scientific Analogies, Metaphors & Similes in Sri Guru Granth Sahib” (Chapter 15), the author explores the use of scientific analogies and metaphors by the Sikh Gurus in the Sri Guru Granth Sahib to explain complex spiritual concepts. He highlights how the Gurus used common, everyday examples from the flora and fauna of Punjab to make their message accessible to the ordinary person. The chapter demonstrates the compatibility of Sikh scripture with a scientific worldview, showing how a logical and scientific approach can be used to interpret Gurbani.

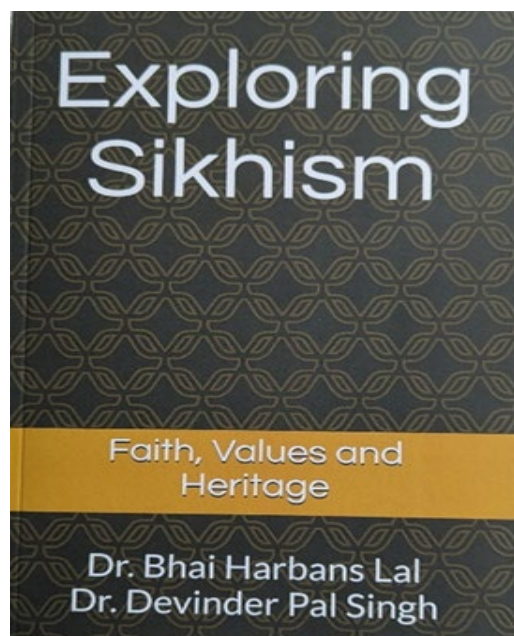
The last chapter, “My Sentimental Journey from Dera Baba Nanak to Kartarpur (Pakistan)” (Chapter 16), presents as a personal travelogue and serves as a poignant appendix to the collection. The author recounts his emotional journey to Kartarpur, the township established by Guru Nanak. He describes the hurdles he faced and the joy he experienced during his pilgrimage.

The book aims to serve as a guide to Sikhism, introducing its history, belief system, and philosophy, with a primary emphasis on the teachings of Guru Nanak and the succeeding Gurus. It also highlights the three golden rules of Sikhism: “Kirat Karo, Vand Chhako and Naam Japo” (earn livelihood by honest means, share the fruits of your labour among the needy, and meditate on the name of God).

The author's writing style is a blend of academic discourse and personal reflection, making complex theological concepts accessible to a broad readership. He frequently references the SGGS and quotes from Gurbani to support his arguments, providing an authentic and well-grounded perspective. The author doesn't shy away from addressing controversial topics and offering a critical evaluation of both historical events and current challenges facing the Sikh community. The context is modern, with the author frequently connecting historical events and religious doctrines to contemporary scientific thought and global issues, such as the spread of religion. The book's strength lies in its attempt to bridge traditional Sikh theology with modern-day concerns, offering a fresh lens for understanding the faith.

Guru Nanak and the Sikh Religion is a highly relevant book for anyone interested in a deeper, more critical understanding of Sikhism, including practicing Sikhs, scholars, and those from other religious backgrounds. The author's blend of personal experience, historical analysis, and theological critique makes the content both engaging and thought-provoking.

The book is significant in the modern era because it directly addresses the challenges faced by the Sikh community today. By questioning “why” the universal message of Guru Nanak has not had a greater global impact and by urging a “paradigm shift” in how the faith is taught and practiced, the author provides a roadmap for the future. The emphasis on a scientific and logical interpretation of the Sikh scripture is particularly vital in a world increasingly guided by reason and technology. This book serves as a valuable resource for fostering a more inclusive, intellectually rigorous, and globally minded understanding of Sikhism.

BOOK REVIEW

Title: EXPLORING SIKHISM: Faith, Values, and Heritage

Authors: Dr. Bhai Harbans Lal and Dr. Devinder Pal Singh

Publishers: Center for Understanding Sikhism,

Mississauga, ON, Canada &

Academy of Guru Granth Studies,

Arlington, Taxes, USA

ISBN: 9798280993464

Publication Year: 2025

Price: Rs 695; Paperback US\$14.99 Hardcover US\$16.99

Reviewer: Prof. Devinder Singh Chahal

Institute for Understanding Sikhism

4418 rue Martin-Plouffe

Laval, Quebec, Canada

Exploring Sikhism: Faith, Values, and Heritage authored by the esteemed scientists and theologians Dr. Bhai Harbans Lal and Dr. Devinder Pal Singh; is a profound and timely contribution to Sikh scholarship, offering a comprehensive exploration of Sikhism's spiritual, philosophical, and cultural dimensions. This hardcover volume comprises 18 chapters, organized into four thematic arcs. It is enriched by a foreword from S. Tarlochan Singh, a former Indian parliamentarian, which serves as a detailed introduction to the book. The book is a scholarly yet accessible resource for both Sikhs and non-Sikhs, addressing the faith's timeless wisdom and its relevance in a rapidly evolving, technology-driven world.

The book is structured as a collection of various essential and innovative articles published by the authors in different journals and newspapers, bridging Sikhism's eternal teachings with contemporary challenges, making it both a theological treatise and a practical guide. Its four parts—Foundations of Faith, Spiritual Praxis and Historical Legacy, Sikhism in the Age of Innovation, and Global Challenges and Sikh Identity- offer a logical progression from core principles to their modern applications.

Part I: Foundations of Faith (Chapters 1–5) establishes the philosophical underpinnings of Sikhism. Dr. Lal's opening chapter, *The Whole Earth is Exalted When Drenched in the Guru's Wisdom*, uses Guru Nanak's metaphor of the ocean and rivers to illustrate Sikhism's universal appeal, emphasizing its inclusivity and adaptability across cultures. The co-authored book *Sikhism - A Universal Religion* further dismantles misconceptions, highlighting Sikhism's emphasis on equality, tolerance, and ethical values through scriptural references, such as Guru Arjun's "No one is my enemy, and no one is a stranger" (SGGS, p. 1299). Dr. Singh's *The Spiritual Path in Sikhism* maps the soul's journey from love to eternal bliss. At the same time, Dr. Lal's *Three Pillars for a Fulfilled Life* revisits the ethical triad of Naam, Daan, and Isnaan, presenting them as dynamic principles for balanced living.

Part II: Spiritual Praxis and Historical Legacy (Chapters 6–11) delves into lived Sikh spirituality. Dr. Singh's *Compassion in Sikh Dharmic Tradition* portrays compassion as a way of life, embodied in practices like seva and langar. The chapter on *Khimaa* (forbearance), co-authored with Ek Ongkaar Khalsa Michaud, draws on the lives of the Gurus to illustrate how resilience fosters liberation. Dr. Singh's *Relevance of Guru Granth in the Present Era* highlights the scripture's guidance on contemporary issues, such as environmental stewardship, while Dr. Lal's *When the Light is Dimmed* cautions against moral decline, advocating for community-driven renewal.

Part III: Sikhism in the Age of Innovation (Chapters 12–15) is particularly innovative, exploring the intersection of Sikhism and artificial intelligence (AI). The co-authored book, *At the Intersection of AI, Spirituality, and Sikhism*, proposes ethical AI frameworks rooted in Sikh values, such as humility and justice. Dr. Singh's *Khalsa Synergy* envisions AI amplifying Sikh education and activism. At the same time, *AI and Sikh Heritage* explores digitization efforts to preserve manuscripts and oral histories, cautioning against reducing heritage to mere data. Dr. Singh cautions the Sikhs to be careful while using AI information about Sikhism because some of such information may not truly represent Sikhism.

Part IV: Global Challenges and Sikh Identity (Chapters 16–18) addresses existential threats. Dr. Singh's *Sikhism's Perspective on Environment and Sustainable Development* draws on the Guru Granth Sahib's reverence for nature, citing initiatives like Eco-Sikh's Guru Nanak Forest project. *Empowering a Global Movement for Sikh Renaissance* calls for an intellectual and creative revival, while *Braving the Challenges to Sikh Identity* addresses issues such as discrimination, assimilation, and misrepresentation, advocating for education and interfaith dialogue.

The book's greatest strength lies in its interdisciplinary approach, seamlessly blending theology, science, and technology. Both authors, distinguished scholars with backgrounds in neuroscience (Lal) and physics (Singh), bring rigor and clarity to their analyses. Their complementary perspectives — Lal's focus on theological nuance and Singh's emphasis on practical applications, create a balanced narrative that appeals to diverse audiences, from scholars to practitioners.

While the book is comprehensive, its ambitious scope occasionally leads to uneven depth. For instance, the chapter on AI and Sikh heritage could benefit from more detailed case studies of existing digitization projects to strengthen its practical recommendations. Additionally, the book's focus on North American and Indian contexts somewhat limits its engagement with Sikh communities in other regions, such as Southeast Asia or Africa, which could enrich its global perspective.

Writing, while clear, occasionally veers into academic density, which may be challenging for casual readers. Simplifying certain sections or including more visual aids, such as timelines or infographics, could enhance accessibility. Lastly, the book's discussion of internal community challenges, like fragmentation among Sikh institutions, is insightful but could be expanded to offer more concrete solutions.

"Exploring Sikhism" is a vital resource in an era of rapid technological and environmental change. Its emphasis on Sikhism's ecological ethics, exemplified by principles like "Pavan Guru, Pani Pita" (SGGS, Jap Sloka 2, p. 8), aligns with global sustainability goals, making it relevant to policymakers and activists. The book's call for a Sikh renaissance, driven by youth empowerment and interfaith dialogue, resonates with diaspora communities navigating identity in multicultural societies.

For Sikh youth, the book serves as both inspiration and a roadmap, encouraging them to leverage technology and education to preserve their heritage. For non-Sikhs, it offers an inviting entry point into a faith often misunderstood, countering stereotypes through its emphasis on universal values like compassion and justice. The foreword by Tarlochan Singh and endorsements from figures like Arnold Toynbee and Pearl S. Buck enhance its credibility, affirming Sikhism's place in humanity's spiritual treasury.

"Exploring Sikhism: Faith, Values, and Heritage" is a masterful work that celebrates Sikhism's rich legacy while boldly charting its future. Dr. Lal and Dr. Singh have crafted a book that is both a scholarly milestone and a heartfelt invitation to engage with Sikh wisdom. Its interdisciplinary lens, particularly its pioneering exploration of AI, positions it as a must-read for anyone interested in religion, technology, or global ethics. As the authors conclude, Sikhism is not a relic but a "compass for the future," guiding humanity toward justice, equality, and truth. This book is a beacon for that journey, deserving a place on the shelves of scholars, practitioners, and seekers worldwide.

Must Have in Every Sikh Home

Order Online From

<https://sikhivicharforum.org/store/>

Enquiry: dhillon99@gmail.com

Each Book Contains Essays on:

The Methodology Used.

Historical Background of the Banis

The Composition of the Bani

And More ....

Understanding Salok Mehla 9. Hardcover. 112 pages.

Understanding Salok Sheikh Fareed Kay. Hardcover. 164 pages.

Understanding Salok Bhagat Kabir Jio Kay. Hardcover. 272 pages.

Selected Gurbani Shabds. Hardcover. 522 pages.

Selected Sikhi Concepts. Hardcover. 315 pages.

Note to Contributors

The Sikh Bulletin invites articles on matters relating to *Sikhi*. Essays that adopt CRITICAL approaches towards Sikh matters and issues are given priority for publication. Articles devoted towards exploring the messages of Gurbani as contained within the Aad Guru Granth Sahib (AGGS) are particularly welcome.

Manuscripts must be in English or Gurmukhi and must begin with a title page that includes the names, e-mail addresses, and affiliations of all authors. References must be properly cited.

Manuscripts need to be submitted online to editor@sikhbulletin.com or dhillon99@gmail.com and must be in Microsoft Word (.doc). The preferred font for English characters is Calibri font size 11. Gurbani and Gurmukhi characters must be in Unicode (Nirmala UI).

The maximum length for each article in a regular issue is 5,000 words.

Note on Use of Gurbani Verses and Translations by Authors

When quoting Gurbani in their articles, authors are required to provide the Gurmukhi version of the full verse and a romanised version. Mention must be made of the page where it is to be found in the AGGS. In line with the aspirations of *The Sikh Bulletin*, authors must provide translations of Gurbani verses that break from the mould of vedantic, yogic and literal slants prevalent in orthodox translations. Articles relying solely on Gurbani translations as provided by Sant Singh Khalsa MD's English Translation will NOT be published.

Note to Readers

The Sikh Bulletin is published in electronic format and is being sent to readers whose e-mail addresses are in our distribution list. Please feel free to forward this issue to your contacts. Alternatively, you may provide us the e-mail addresses of friends and family who would like to receive *The Sikh Bulletin* regularly.

The Sikh Bulletin (including past issues) may be accessed at www.sikhbulletin.com. More recent issues can also be accessed at www.sikhivicharforum.org. Archived copies of the Sikh Bulletin can be retrieved here: <https://archive.org/details/sikh-bulletin>.

The views expressed by authors are their own. Please send feedback at editor@sikhbulletin.com

Thank you for your continued support of The Sikh Bulletin. Editor.

One of the most tragic things I know about human nature is that all of us tend to put off living. We are all dreaming of some magical rose garden over the horizon instead of enjoying the roses that are blooming outside our windows today.

Dale Carnegie, American Writer (1811 – 1955)